

Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Politikatudományi Intézet

A polgári engedetlenség elméleti kérdései és gyakorlati dimenziói

SZAKDOLGOZAT

Készítette:

Dr. Kecskeméti Ágnes

Politikatudomány MA

Konzulens:

Dr. Fekete Sándor

egyetemi tanársegéd

Miskolc

2017

Tartalomjegyzék

1. Bevezető gondolatok	3
2. Thoreau, Rawls és Habermas elméletei a polgári engedetlenségről.....	5
2.1. Henry David Thoreau	5
2.2. John Rawls	6
2.3. Jürgen Habermas	9
3. A politikai kötelezettségek és a polgári engedetlenség.....	12
4. A polgári engedetlenség elhatárolása az ellenállás egyéb formáitól.....	16
5. A polgári engedetlenség természete: erény vagy morális fogyatékoság?	18
6. A polgári engedetlenség alkotmányjogi vonatkozásai	21
6.1. A polgári engedetlenség és a jogállamiság.....	21
6.2. A polgári engedetlenség és az emberi jogok viszonya.....	24
6.3. A véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog, valamint azok összefüggései a polgári engedetlenséggel	28
6.4. A polgári engedetlenség és a sztrájk, valamint azok munkajogi vonatkozásai.....	31
6.5. A legalitás és legitimitás kérdései, valamint a polgári engedetlenség és az ombudsmani rendszer összefüggései.....	35
7. A polgári engedetlenség büntetőjogi vonatkozásai	38
7.1. A Radbruch-formula.....	43
8. A polgári engedetlenség gyakorlati dimenziói.....	45
8.1. Képezheti-e polgári engedetlenség alapját a vallási motívum?.....	45
8.2. A plakátrongálás, mint polgári engedetlenség.....	48
8.3. A polgári engedetlenség társadalmi megítélése	50
9. Záró gondolatok.....	53
10. Abstract.....	55
11. Irodalomjegyzék.....	57
12. Elektronikus források jegyzéke	58

1. Bevezető gondolatok

A dolgozatban a polgári engedetlenségi mozgalmak elméleti alapjainak, célkitűzéseinek, morális megítélésének és – az előbbiekkal összefüggésben – igazolási kérdéseinek, valamint az engedetlenségi mozgalmak mögött álló ideológiák áttekintésére kerül sor. Bemutatásra kerül, hogy egyes szerzők hogyan határozták meg a polgári engedetlenség fogalmát és immanens tartalmát, majd a szerző ezeket kritikának veti alá. A szakirodalom feldolgozását és áttekintését követően a dolgozat külön fejezetet szentel a polgári engedetlenség jogi vonatkozásainak bemutatására úgy alkotmányjogi, mint büntetőjogi szempontból.

A témaválasztás indoka, hogy jogászi hivatásomból következően ezidáig kizárólag az engedetlenségi mozgalmak jogi szempontú megítélését állt módomban megismerni és elemezni, azonban a jelen dolgozatban a politikai és jogászi nézőpontot egymás mellett, illetve együttesen alkalmazva teszek kísérletet a vizsgált téma lehető legszélesebb körű feltárására és bemutatására. A dolgozat második felében a szerző a téma gyakorlati vonatkozásaira is rávilágít, az elméleti alapokat illusztrálendő néhány konkrét esemény ismertetésével kerül áttekintésre, hogyan is realizálódtak az egyes polgári engedetlenségi mozgalmak a közelmúltban és azok – a célkitűzéseikhez képest - milyen eredményt hoztak. Az egyes engedetlenségi mozgalmak bemutatása során a szerző mellőzni kívánja a célkitűzésekkel való egyetértés (illetve egyet nem értés) kinyilvánítását, a dolgozat kizárólag a polgári engedetlenség gyakorlati megnyilvánulásaira fókuszál.

A dolgozat nem kizárólag Magyarországon lezajlott eseményeket kíván vizsgálat alá vonni, azonban döntően Magyarországra koncentrálni.

A dolgozat a következőkben határozza meg a polgári engedetlenség azon fogalmi elemeit, amelyek közel minden vizsgált szerző definícióalkotásának részét képezik:

- minden esetben a társadalom szintjén szerveződik,
- belső tartalmát tekintve morális lázadás,
- amely arra hivatott, hogy kifejezze az elfogadhatatlannak bizonyuló igazságtalansággal való nyílt szembeszegülést
- és ezáltal elérje annak felszámolását.

A dolgozatban részletes vizsgálat alá veti a szerző, hogy a felsorolt fogalmi elemek miképpen jelennek meg az egyes szerzők elméleteiben, számba veszi az ellenállás körülményeit és megkísérli levonni azt a konzekvenciát, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy egy engedetlenségi mozgalom sikerre vezessen, illetve lehetséges-e egyáltalán ilyen törvénytörés megállapítása, valamint – egyfajta hatásvizsgálatként – igyekeznek meghatározni, hogy az engedetlenség mely körülmények fennállta esetén bizonyul potenciálisan alkalmas eszköznek a szembeszegülés kifejezésére és az igazságtalanság kiiktatására.

A dolgozat hipotézise, hogy a polgári engedetlenségi mozgalom – amennyiben eltekintünk annak jogi megítélésétől - nem más, mint a politikai közösség igazságérzetén alapuló, abból merítkező politikai erény. Bemutatásra kerülnek azon, egymással szemben álló nézetek, amelyek a polgári engedetlenség ún. erény mivolta mellett és ellen foglalnak állást. A releváns morális és jogi szempontokat is figyelembe véve, egyfajta konklúzióként személyes állásfoglalását is megosztja a szerző, amelyben különösen hangsúlyos szerephez jut a jog és az erkölcs viszonya, valamint e viszonyrendszernek a polgári engedetlenség elemzési kereteibe történő beemelése.

Egyfajta kutatásként - az internetes felületek interaktivitásának felhasználásával – a szerző kísérletet tesz az ún. blogkommentek világának feltárására és ennek alapján annak meghatározására, hogy a tárgyban a releváns honlapok által közölt internetes cikkekre milyen visszajelzések, észrevételek, kritikák érkeztek a felhasználók részéről. Amennyire lehetséges, a szerző összegezni kívánja, hogy a politikai közösség internethasználatban aktív tagjai milyen mértékben tájékozottak a polgári engedetlenség jelenségét illetően és hogyan ítélik azt meg: támogatják azt, avagy épphogy elutasítónak bizonyulnak. A blogkommentek világa és az interakciót lehetővé tevő elektronikus felületek a kutatás szempontjából kiváló reflexióként szolgálnak, hiszen segítik annak feltárását, hogy a társadalom kollektív igazságérzetére hivatkozó engedetlenségi mozgalmakat valójában hogyan ítélik meg a társadalom tagjai: egységesnek bizonyulnak-e a morális értékek, illetve vannak-e azokban határhelyzetek és az engedetlenségi mozgalomban való részvételt valóban erényként ítéli-e meg annak szélesebb társadalmi bázisa.

2. Thoreau, Rawls és Habermas elméletei a polgári engedetlenségről

A dolgozat e fejezetében áttekintésre kerül, hogyan is vélekednek a címben megnevezett szerzők a polgári engedetlenség mibenlétét, fogalmi elemeit és feltételeit illetően, majd a szerző ezeket kritika alá vetve megkísérli levonni a konzekvenciákat az egyes szerzők koncepcióinak azonosságait és különbözőségeit illetően.

2.1. Henry David Thoreau

„Vajon az állampolgárnak akár csak egy pillanatra vagy bármily csekély mértékben is át kell engednie lelkiismeretét a törvényhozóknak? Hát akkor miért van mindenkinek lelkiismerete? Nekünk, szerintem elsősorban embereknek kell lennünk, és csak másodsorban alattvalóknak. Nem annyira a törvényt, mint inkább az igazságosságot kell tisztelnünk” – írja Henry David Thoreau, a polgári engedetlenség fogalmának megalkotója az 1849-ben megjelent, A polgári engedetlenség iránti kötelesség című művében. Thoreau érdeme nem pusztán fogalomalkotásban mutatkozik meg, hiszen a téma úttörőjeként olyan koncepciót dolgozott ki, amely alapjául szolgált más gondolkodók elméleteinek megalkotásához.

Thoreau szerint a polgári engedetlenség eszméjének kulcseleme az elvek és a cselekedetek összhangja: „hogyan elégedhet meg valaki azzal, hogy csak véleménye van, s még élvezi is ezt?” – kérdi Thoreau. Ha magunkénak is valljuk az alkotmányos jogállam eszméjét, azzal még semmit se tettünk érte. Ha elegendőek volnának azok a cikkek, nyílt levelek és petíciók, amelyek az alkotmányos demokrácia legalapvetőbb követelményeit kérik számon, mert a kormánypárti képviselők tekintetbe vennék azokat, akkor nem lenne rájuk szükség.¹

Thoreau szerint a polgári társadalom minden tagjának elvitathatatlan joga, hogy a számára elfogadhatatlan, igazságtalan törvényi szabályozással erőszakmentesen ugyan, de szembeszállhasson. Thoreau érvelésének kulcsgondolata, hogy szét kell választani az igazságosságot és az államot: „egyszerűen azért tagadom meg az engedelmességet az államnak, hogy hatásos formában elhatároljam, és távol tartsam magamat tőle”², „a kormányhatalom,

¹ <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/mit-tehetunk-a-jogallamert-83991> (letöltés ideje: 2017. február 10.)

² Henry David Thoreau: A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről (Európa Kiadó, Budapest, 1990) 34. o.

még az is, amelynek hajlandó vagyok alávetni magamat (...) még mindig tökéletlen: ahhoz, hogy feltétlen igazságos legyen, az alattvalók szentesítésére és beleegyezésére volna szüksége”^{3, 4}.

Thoreau a törvényeknek való engedelmesség megtagadásának kötelezettségét a lelkiismeretből, mint az erkölcs minden egyénben fellelhető letéteményeséből vezeti le és deklarálja, hogy a törvény és az igazságosság nem feltétlenül járnak mindig együtt, miközben az engedetlenséget egyértelműen politikai fogalomként azonosítja. Thoreau szerint az igazságosság (illetve az igazságtalanság) mércéje minden esetben az egyén lelkiismerete, amely felhatalmazást ad a politikai közösség tagjai számára, hogy – elvitathatatlan jogukkal élve – szembeszálljanak a morálisan elfogadhatatlan törvényekkel. Thoreau elméletében az egyén két minőségében, erkölcsös lényként (azaz emberként) és alattvalóként tagja a politikai közösségnek, és a törvény igazságossággal való összeütközése esetén az igazságosság primátusát hirdeti. Thoreau szerint a törvény és az igazságosság (azaz a jog és az erkölcs) ellentétbe kerülése esetén az egyén erkölcsös lény minőségének felül kell írnia a polgár alattvalói státuszát. Thoreau elméletének valódi jelentősége abban áll, hogy a polgári engedetlenség olyan morális hivatkozási alapját fekteti le, amelyre később Rawls és Habermas elméletei is támaszkodnak. Thoreau úgy véli, hogy az engedetlenségi mozgalom magasabb rendű törvényre való hivatkozása olyan ismérv, amely azt elhatárolja más, koncepció nélküli jogellenes cselekedetektől.

2.2. John Rawls

Abban a kérdésben, hogy a jog vagy az erkölcs tekintendő-e magasabb rendűnek, Rawls – Thoreau-hoz hasonlóan - egyértelműen az erkölcs primátusa mellett foglal állást. Ennek mentén a jog és az igazságosság viszonylatában az igazságosságot, illetve az igazságosság elveinek megfelelően megalkotott normákat tartja elsődlegesnek a pusztán jogi normákkal szemben, amelyből az következik, hogy a mindössze konvención alapuló normáknak (ahová a jogi normákat is sorolja) háttérbe kell szorulniuk a közvetlenül az igazságosság elveiből következő és feltétlen érvényesülést követelő erkölcsi normákkal szemben. Rawls szerint

---

³ Id. mű 42. o.

⁴ Málík Zoltán József: Dilemmák a lojalitással
<http://jesz.ajk.elte.hu/malik56.pdf> (letöltés ideje: 2017. február 10.)

azonban annak ellenére, hogy az erkölcs megelőzi a jogot, bizonyos körülmények fennállta esetén mégis keletkezik kötelezettség az igazságtalan törvények betartására. Amennyiben egy viszonylagosan jól működő, demokratikus elveken alapuló társadalomnak vagyunk a részesei – amelynek intézményei elfogadható mértékben igazságosak -, méltánytalan lenne, hogy míg a többségben lévő igazságos szabályok előnyeit élvezzük, addig a néhány igazságtalan szabály betartását – azok igazságtalanságára hivatkozva – megtagadjuk. Ha tehát élvezzük a rendszer egészének előnyeit, akkor az óhatatlanul felmerülő, csekély számú hátrányt is viselnünk kell. Ez nem csak az intézményekből háruló, hanem az igazságosság elveiből következő természetes kötelezettség is: ha ugyanis az alkotmány az igazságosság elveivel összhangban került megalkotásra, akkor annak részeként a törvényhozás mikéntjére vonatkozó többségi szabálynak is igazságosnak kell lennie. A többségi elv értelmében a törvényeket a többség alkotja, amely nem képes minden esetben igazságos eredményre vezetni, hiszen a kollektíva lehet épp tudatlan vagy önérdekvezérelt. Tekintettel arra, hogy az egyhangú döntéshozatal részben az egyéni célok és motívumok, részben az igazságosság elvei egyértelműségének hiánya okán kétség kívül megvalósíthatatlan, el kell fogadnunk, hogy az igazságosságnak kiiktathatatlan objektív korlátai vannak. Az eljárási igazságosság szükségképpen tökéletlen, ezért nem helytelen és nem célszerűtlen, ha megelégszünk annyival, hogy pusztán az igazságosság korlátait állapítjuk meg, amelyek értelmében nem tartunk igazságtalannak valamit, ha az bizonyos határokon belül van, vagyis egy olyan elvet állítunk fel, amely bizonyos mértékű mozgásteret biztosít a többségi döntés számára. A politikai egyezség elve szerint, ha a többség akarata az igazságosság kijelölt határain belül marad, akkor az nem sérti a politikai egyezség elvét, így a többségi akarat ez esetben igazságosnak minősítendő, amelyből az következik, hogy az annak való engedelmesség nem tagadható meg az igazságosság valamely elvére hivatkozva.⁵

Konceptuális szempontból Rawls a következőképpen azonosítja a polgári engedetlenséget: nyílt, erőszakmentes, a lelkiismeretre hivatkozó, mégis politikai cselekedet, amellyel megszegik a törvényt, és pedig rendszerint azért, hogy törvényben vagy a kormány politikájában változást idézzenek elő.

---

⁵ Tóth J. Zoltán: John Rawls igazságosság elmélete
<http://jesz.ajk.elte.hu/tothj212.html> (letöltés ideje: 2017. február 9.)

Rawls úgy véli, hogy a kötelezettségek csak akkor köteleznek valamire, ha előfeltételezik az intézmények igazságosságát⁶. Rawls a polgári engedetlenséget szigorúan politikai aktusként értelmezi, amelynek – mint végső tiltakozási formának – erős korlátai vannak. A többé-kevésbé igazságos törvényeknek mindaddig engedelmeskednünk kell, amíg az igazságtalanság terhei hosszú távon egyformán oszlanak el a társadalomban és a meglévő igazságtalanság nem okoz túl nagy terhet.

Rawls döntően az egyenlő szabadság elvének megsértése esetén tartja alkalmazhatónak a polgári engedetlenséget. Ezek közé sorolja az emberi és polgári jogok kisebbségektől való megtagadását vagy a vallási csoportok vallásgyakorlásukban való korlátozását, amelyek egyébként kétséget kizáróan mindenki előtt nyilvánvaló igazságtalanságok. Rawls egyértelművé teszi, hogy a polgári engedetlenség igénybe vételének erős korlátai vannak, ez a végső eszköz, a végső tiltakozási forma, ezért alkalmazóinak biztosnak kell lenniük abban, hogy az engedetlenség elkerülhetetlen. Ha a megtett nyomásgyakorló lépések mégis hatástalanok maradtak, azaz a többség véleménye ezek igazságtalansága ellenére nem ingott meg, akkor alkalmazható a polgári engedetlenség, mint tiltakozási forma. Még így is biztosítani kell azonban a jog és az alkotmány tiszteletét, tehát önkorlátozó képességgel fel kell ismerni azt a határt, amelynek átlépése igazságtalansághoz vezet, mivel Rawls igazságosság-elmélete azon alapszik, hogy az embereknek természetes kötelességük az igazságos intézmények támogatása, sőt az engedelmisség ezen institúcióknak. Ráadásul felhívja a figyelmet arra is, hogy a polgári engedetlenség végső soron az igazságos intézmények kialakítását biztosítja. Rawls kijelöli a polgári engedetlenség helyét egy tiltakozási skálán. A polgári engedetlenség az ellenállásnak a törvénytisztelet határára eső formája, ami középen helyezkedik el a törvényes tiltakozások és a lelkiismereti alapú ellenszegülések, ellenállások között. A morális elveken alapuló egyéni ellenállás bizonyos esetekben erőszakos forma, míg a polgári engedetlenség soha nem az. A lelkiismereti ellenállás túllép a fennálló rend tiszteletén és magát a társadalmi berendezkedést támadja.⁷

Rawls olyannyira fontosnak tartja a polgári engedetlenség problémáját, hogy az igazságosságról írt alapmunkájában elmélete egyik gyakorlati problémájának tartja, hogy igazságossági koncepciója összeegyeztethető-e a polgári engedetlenséggel, illetve a

---

⁶ John Rawls: Az igazságosság elmélete (Osiris kiadó, Budapest, 1997) 145-146. o.

⁷ Szabó Andrea: A politikai tiltakozás elmélete

<http://dfk-online.sze.hu/images/JÁP/2010/2/Szabó.pdf> (letöltés ideje: 2017. február 10.)

lelkiismereti alapon történő megtagadás egyéb eseteivel. Véleménye szerint a társadalmi szerződésen, azaz a közmegegyezésen alapuló igazságos társadalmi rendszer csak akkor őrizheti meg jellegét, ha a lényegi és egyértelmű igazságtalanságok ellen - amelyek bekövetkezése alól még egy konzekvensen demokratikus társadalom sem védett -, ellensúlyként funkcionál egy olyan intézményes rendszer, amelynek egyik nélkülözhetetlen eleme a polgári engedetlenség. Ezért szemben azokkal a véleményekkel, amelyek szerint a polgári engedetlenség destabilizáló, a demokratikus rendszer alapjait ingatja meg és anarchiához vezet, a következőket írja: egy demokratikus társadalomban a lelkiismereti okokból történő megtagadás egyike az alkotmányos rendszer stabilizáló erőinek, még ha per definitionem destabilizál is. Ezt azzal indokolja, hogy az igazságtalanságnak való alávetés csak tovább erősíti azt, a polgári engedetlenség viszont elősegítheti annak megszűnését.⁸

2.3. Jürgen Habermas

A polgári engedetlenség koncepciója Habermas elméletében is meghatározó szerephez jut, a tiltakozás egyik speciális formájaként azonosítva azt. Ez a tiltakozási típus alkalmas ugyanis arra, hogy új keretek közé szorítsa a médiumok, tehát elsősorban a hatalom, a pénz, valamint a társadalmi szolidaritás kapcsolatát. Habermas a politikai engedetlenséget egyértelműen szimbolikus aktusként írja le, amelynek elvitathatatlan része a tervezett, kalkulált, ugyanakkor a többség belátására és igazságérzetére apelláló szabályszegés. Habermasnál a polgári engedetlenség erőszakmentes tiltakozási típus, olyan illegális cselekedet, amelyet a demokratikus jogállam legitimációs alapjaira hivatkozva követnek el. Célja az illegitimnek vagy igazságtalannak tartott szabályozás morális alapon történő megváltoztatása. Habermas elmélete szerint a polgári engedetlenség olyan morálisan megalapozott tiltakozás, amelynek nemcsak hitbéli magánmeggyőződések vagy saját érdekek szolgálnak alapjául, hanem olyan nyilvános aktus, amelyet általában bejelentenek, és amelynek lezajlását a rendőrség kiszámíthatja, magában foglalja egyes jogi normák szándékos megsértését anélkül, hogy támadná a jogrend egészével szembeni engedelmességet, megköveteli a normasértés jogi következményeiért való jótállást, a szabálysértés, melyben a polgári engedetlenség

---

⁸ Földesi Tamás: A polgári engedetlenség – az emberi jogok „mostohatestvére” (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 151. o.
<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

megnyilvánul, kizárólag szimbolikus jelleggel bír – ebből következik a tiltakozás erőszakmentes eszközeire való korlátozódás.⁹

Habermas álláspontját már annak a tanulmánynak a címe is kifejezi, amelyet a polgári engedetlenségről szóló kötetben írt. Eszerint a polgári engedetlenség a demokratikus jogállam tesztpróbája. Gondolatmenetének egyik fő következtetése, hogy minél stabilabb egy jogállam, annál inkább engedheti meg magának azt, hogy a polgári engedetlenség különböző formáit elfogadja. Minden jogállami demokrácia, amely biztos önmagában, a polgári engedetlenséget politikai kultúrája normális és szükségszerű részének tekinti.¹⁰

2.4. Összegzés

Azáltal, hogy Thoreau élesen elválasztotta egymástól az igazságosságot és az államot és ezzel kinyilvánította, hogy a törvény nem minden esetben igazságos, morális felhatalmazást adott az a politikai közösség számára a nyilvánvalóan elfogadhatatlan és igazságtalan törvényi szabályozással szembeni nyílt, de erőszakmentes ellenállásra. Ez a morális hivatkozási alap eltérő kontextusban ugyan, de Rawls és Habermas elméletében is visszaköszön, megerősítve és hangsúlyozva a politikai közösség minden tagját egyaránt megillető jogot az igazságtalan jogi normákkal szembeni ellenállásra. Rawls polgári engedetlenségről vallott nézetei a jog és az erkölcs viszonyrendszerén keresztül szemléltethetőbbek a leginkább. Rawls szerint az erkölcs megelőzi jogot, ezért a konvención alapuló jogi normáknak minden esetben meg kell hajolniuk a közvetlenül az igazságosság elveiből fakadó erkölcsi normák előtt, azonban az igazságosság objektív korlátaira hivatkozva elismeri, hogy léteznek olyan határhelyzetek, amelyek azt igénylik, hogy a politikai közösség eltekintsen az igazságosság elveinek egyébként nem teljes mértékben megfelelő szabályokkal szembeni engedetlenségtől. Rawls a politikai közösség tagjainak önkorlátozására bízza annak megállapítását, hogy hol húzódik az a határ, amelyen belül az egyébként igazságos intézmények ellenére keletkező igazságtalanság még nem okoz túl nagy terhet a társadalomra nézve. Mindazonáltal léteznek olyan nyilvánvaló,

⁹ Szabó Andrea: A politikai tiltakozás elmélete

<http://dfk-online.sze.hu/images/JÁP/2010/2/Szabó.pdf> (letöltés ideje: 2017. február 10.)

¹⁰ Földesi Tamás: A polgári engedetlenség – az emberi jogok „mostohatestvére” (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 151. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

vitán felül álló és túrhetetlen igazságtalanságok – mint például az egyenlő szabadság elvének megsértése –, amelyek felszámolása érdekében a politikai közösség tagjai jogosultak a polgári engedetlenség gyakorlására. Rawls szerint az engedetlenségi mozgalom végső célja nem lehet más, mint a túrhetetlen mértéket öltő igazságtalanságok likvidálása és ezen keresztül az igazságos intézmények működésének biztosítása, valamint azok hosszú távú fenntartása. Habermas a többség igazságérzetét tekinti olyan morális bázisnak, amelyre hivatkozással gyakorolható a polgári engedetlenség és úgy véli, hogy a kollektív igazságérzet megsértése szükséges és elégséges feltételt szolgáltat a jogellenes szabályozással szembeni társadalmi szintű fellépésre. Az aktus szimbolikus jellegét és erőszakmentességét ő maga is fogalmi elemnek tartja amellet, hogy konceptuálisan is kinyilvánítja a polgári engedetlenség gyakorlásának jogellenes voltát. Megjegyzendő, hogy a cselekmény jogellenességét sem Thoreau, sem Rawls nem hangsúlyozza. Habermas elméletében az engedetlenségi mozgalom célja lényegében azonos a Rawls által megfogalmazottakkal, amely nem más, mint az illegitimnek tartott szabályozás morális alapon történő megváltoztatása. A fentiekben ismertetett három szerző elméletének alapvető hasonlósága a polgári engedetlenség erőszakmentességének hangsúlyozása, az ultima ratio jelleg, a morális alapon történő fellépés és a mozgalom célkitűzéseként az igazságtalan szabályozás megváltoztatása. Az elméletek közötti árnyalatnyi eltérés mindössze a morális hivatkozási alap mibenlétében érhető tetten: Thoreau a politikai közösség tagjainak lelkiismeretét és a magasabb rendű törvényt, Rawls az igazságosságot, Habermas pedig a kollektív igazságérzetet tartja a moralitás olyan megtestesülésének, amely elegendő és megfelelő jogalapot szolgáltat a politikai közösség számára a polgári engedetlenség gyakorlására.

3. A politikai kötelezettségek és a polgári engedetlenség

A hagyományos kérdés a következőképpen hangzik: mi az erkölcsi alapja annak, hogy a legitim hatalom által hozott döntések engedelmisséget követelnek a politikai közösség tagjaitól? A kérdés természetesen nem az engedelmisség gyakorlati indokaira irányul - hiszen az lehet egyszerűen a kényszer valamely formája is -, hanem azokra a morális elvekre, amelyek az engedelmisséget normatív elvárássá teszik. Az engedelmisségre való hajlandóság kapcsán nem merül fel indokolt kétely, ha a legitim hatalom olyan döntéseket hoz, amelyek morális szempontból minden tekintetben helyesek. A probléma ott jelentkezik, ha egy legitim intézmény, például a képviseleti demokrácia elveinek megfelelő eljárással választott parlament olyan döntést hoz – vagy legalábbis lehetősége van hozni -, amellyel a demokráciát egyébként teljes mértékben elfogadó állampolgár a legkevésbé sem ért egyet. Ha eltekintünk magában a képviseleti rendszerben rejlő hiányosságoktól, vitán felül áll, hogy a kisebbséghez tartozókra szintén kiterjed a többség által támogatott törvények hatálya. A polgári engedetlenség morális alapját keresve éppen arra kívánunk választ kapni, hogy a kisebbséghez tartozóknak mennyiben keletkezik morális kötelezettsége a többség által meghozott törvények betartására.

A polgári engedetlenség morális megítélésének előkérdése, hogy keletkezik-e politikai kötelezettség az igazságtalan törvények betartására például abban az esetben, ha az állami hatalom nem legitim vagy rendkívüli módon igazságtalan. Szókratész szerint az állam léte önmagában már elegendő ahhoz, hogy alattvalója számára politikai kötelezettséget keletkeztessen, amelyből az következik, hogy az állampolgárnak nincs joga a törvények be nem tartására, még akkor sem, ha az állam törvényei rendkívüli mértékben igazságtalanok. Ha az állampolgár élvezi az állam előnyeit, akkor az igazságtalan vagy számára előnytelen törvényeket is viselnie kell. Rawls ettől eltérő véleményt képvisel és úgy véli, hogy az állampolgároknak joguk van élni a polgári engedetlenség eszközével, azonban csak abban az esetben, ha az igazságtalanság kiiktatására nincs más eszköz vagy azokat már kimerítették. A polgári engedetlenséggel szemben támasztott követelmény, hogy az erőszakmentes legyen, mivel a jogi szabályozás legfontosabb célja a biztonság garantálása. További érv az erőszakmentesség mellett, hogy az erőszakot nélkülöző polgári mozgalmak – szemben az erőszakos cselekményekkel - nem generálják további erőszakos cselekedetek elkövetését.¹¹

---

¹¹<http://cw.routledge.com/textbooks/alevelphilosophy/data/AS/WhyShouldIBeGoverned/Justifyingcivildisobedience.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 21.)

A jogi kötelezettségek megalapozását illetően J. C. Smith úgy vélekedik, hogy annak gyökerei a természetjogi hagyományban keresendők. Smith szerint a jogi kötelezettség a jogrendszeren kívüli tényezőtől származik, amely a jogi szabályozás egészét átható elemként van jelen. Ez a külső tényező morális természetű, amely arra enged következtetni, hogy a jog és a moralitás között szükségszerű kapcsolat áll fenn.¹²

Huoranszki Ferenc a szokásos definícióktól némiképp eltérően használja a polgári engedetlenség fogalmát, amikor is azt a következőképp határozza meg: egy bizonyos személy vagy személyek egy csoportja által elkövetett olyan jogszabálysértés, amely jogszabályt egyébként egy általuk legitimnek tekintett szerv alkotott meg. A polgári engedetlenség meghatározása egy ponton lényegesen eltér annak általában elfogadott használati módjától, mivel nem hangsúlyozza az erőszakmentességet. Nem minden erőszakos megmozdulást tekint ugyan polgári engedetlenségnek, azonban sok nem erőszakos jellegű ellenállást másnak, sőt többnek tekint, mint polgári engedetlenségnek. A politikai kötelezettségek morális alapjait illetően két meghatározó elmélet érdemel említést: a beleegyezés-elmélet és az ún. fair play-elmélet. A beleegyezés-elmélet szerint a politikai kötelezettségek azok önkéntes elfogadásából származnak. Ezen elmélet a mindenkori hatalom által meghozott döntések kötelező erejét a döntéshozatal szabályszerűségéből vezeti le, amely azt jelenti, hogy ha egy adott döntés az előírt rendben került elfogadásra, az a politikai közösség minden tagjára nézve kivétel nélkül kötelező erővel bír. Az elmélet leginkább problematikus eleme maga a beleegyezés, hiszen az a szó szoros értelmében nem valósul meg (és nem is valósulhat meg) egyetlen társadalomban sem és a társadalmi szerződés megkötésére sem kerül sor. A beleegyezés-elmélet hívei szerint a hozzájárulás hallgatólagosan is kifejezhető, ha elfogadjuk az intézményrendszer által hozott döntéseket és élvezzük azokat az előnyöket, amelyekkel az intézményrendszer fennállása együtt jár. Ebben a helyzetben logikailag értelmezhetetlen az engedetlenség, mivel az engedetlenség azzal vagy megszegné a szerződést, vagy a fennálló politikai rendszer legitimitását kérdőjelezné meg. A politikai kötelezettségek morális alapjaként leggyakrabban az ún. fair play-elméletet szokás használni, amely szerint egy politikai intézményrendszerben való részvétel leginkább egy játék szabályainak elfogadásához hasonlítható: a játékban való részvétel egyfajta hallgatólagos kötelezettségvállalást jelent a játék szabályainak betartására.

---

¹² The interpretation of political action: The case of civil disobedience (A Lawton) 135. o.
<file:///C:/Users/K%C3%B6zjegyz%C5%91/Downloads/U007790.pdf>
(letöltés ideje: 2017. március 22.)

A politikai intézményrendszer szintén meghatározott szabályok – egyfajta alkotmányos játékszabályok - szerint működik és alkot szabályokat, amelyek megkérdőjelezése bűncselekmény, de legalábbis morálisan megvetendő, hiszen magát a rendszer legitimitását kérdőjelezi meg. Az előbbi okfejtésből következően az engedetlenségnek ezen elméletben sincs morális alapja. A fair play-elmélet neuralgikus pontja – a beleegyezés-elmülethez hasonlóan – az, hogy az állampolgároknak nincs választásuk a játékban való részvételre. Ha ugyanis élvezik a politikai intézményrendszerből származó előnyöket, a terhekből is ki kell venniük a részüket, így megtörténik az elköteleződés. A fenti gondolatmenetből egyértelműen következik, hogy az engedetlenségnek a fair play-elméletben sincs létjogosultsága. Ha az engedelmség morális alapjait a legitim (igazságos) politikai berendezkedés fogalmától tesszük függővé, akkor vagy képesek vagyunk ezen politikai rendszert morális alapon igazolni – amelyben engedetlenségnek helye nincs – vagy pedig semmiféle erkölcsi alapja nincs a politikai kötelezettségeknek. Vajon az következik mindebből, hogy a politikai kötelezettségek morális szempontból igazolhatatlanok? Huoranszki szerint sok esetben nincs morális ok az engedelmségre, sokkal inkább pragmatikus szempontok vezérlik a politikai közösség tagjait a jogszabálykövetésre, amikor is úgy vélik, csupán felesleges idő- és energiabefektetés lenne részükről az azokkal való szembeszállás, így az igazságérzet meghajol a tehetetlenségbe vetett hit előtt. Jogi szempontból tekintve a normakövetés motívumai teljes mértékben irrelevánsak, hiszen a jog kizárólag arra fordít figyelmet, hogy az állampolgárok jogszerűen cselekednek-e vagy sem, és amennyiben nem, szankcionál. Formális jogi szempontból a polgári engedetlenség per definitionem jogellenes. A paradox kérdés az, hogyan illeszthető be a jogrendszerbe az állampolgárok tiltakozási (vagy legalábbis az engedetlenséghez való) joga. A válasz a kérdésfeltevés módjában keresendő. A kérdést nem úgy kell feltennünk, hogy vajon milyen morális alapja lehet a politikai kötelezettségek megszegésének, hanem sokkal inkább úgy, hogy milyen morális alapja lehet az eljáró bíróságnak az elítélésre. Huoranszki szerint a politikai kötelezettségektől független morális megfontolások állnak annak háttérében, hogy engedelmskedünk-e a jogszabályoknak. Sok esetben gondolhatjuk például úgy, hogy engedetlenségünkkel erkölcsileg elfogadhatatlan extra terheket rakunk polgártársaink vállára vagy, hogy adott esetben a társadalmi szolidaritás követeli meg, hogy engedelmséget tanúsítsunk egy általunk egyébként helytelennek ítélt törvénynek. A praktikus okok mellett számos más, az előbbiekhöz hasonló erkölcsi jellegű megfontolás is szerepet játszhat az engedelmség melletti döntésünkben. A polgári engedetlenségben történő részvételben – az előbbiekhöz hasonlóan – szintén szerepet játszanak úgy az erkölcsi, mint a pragmatikus megfontolások, amely a katonai szolgálat példájával kiválóan szemléltethető: a katonai

szolgálat megtagadása történhet azért, mert véleményünk szerint a hadsereg igazságtalan háborút vív vagy pusztán valamely pacifista jellegű megfontolásból. Adott esetben viszont érvelhetünk úgy is, hogy bármennyire viszolygunk is a háborútól, az engedetlenség következménye mindössze annyi lenne, hogy helyettünk valaki mást küldenek el, ezért morális megfontolásból engedelmeskedünk valaminek, amit egyébként mereven ellenzünk. Bármely érvet használunk is és bármilyen döntést hozunk, az egyértelműen nem a politikai kötelezettség iránti tiszteletből fakad. Rawls gondolatait idézve, „egy demokratikus társadalomban be kell lássuk, hogy minden állampolgár felelős az igazságosság elveinek általa elfogadott értelmezéseiért, és azért, ahogyan ennek fényében cselekszik”. A liberális demokrácia nemcsak azt követeli meg, hogy a törvények tartalmukban toleránsak legyenek, alkalmazásuk is az kell, hogy legyen. És hogy hol húzódik a tolerancia határa, az mindig erkölcsi megfontolások alapján dől el, sohasem az írott jog mechanikus alkalmazása révén.¹³

Thomas Scanlon arra tesz kísérletet, hogy a politikai tárgyú cselekvések helyességének egy univerzálisan alkalmazható tesztjét adja meg, amelyet – Kant nyomán – a politikai kötelezettség kategorikus imperatívuszának is nevezhetnénk: „egy cselekedet akkor helytelen, ha végrehajtását az adott körülmények között tiltja a viselkedés egy olyan szabályrendszere, amelyet senki sem utasíthat el egy, a körülmények ismeretén alapuló, önkéntes és általános megállapodás alapjaként.”¹⁴ A scanloni elv szituációkhoz kötött szabályrendszer univerzalizálása, amit nem lehet a körülmények pontos ismerete után elutasítani. A törvényeknek való engedelmesség alapja a polgártársaink iránti kötelezettség, ezért - a potyautas magatartást elkerülendő - általános szabály a többségi elv, ami azonban nem zárja ki, hogy a közösség kompenzálja az olyan kisebbség tagjait, akiket a közösségi döntés különösen hátrányosan sújt. A scanloni elv alapján mérlegelni kell, hogy engedetlenségünk milyen terheket ró polgártársainkra és mennyire erősek azok az indokok – elsősorban az alkotmányos keretektől származtatva, valamint a törvény tartalmának és alkalmazásának módját tekintve -, amelyek engedetlenségre ösztönöznek.¹⁵

¹³ Huoranszki Ferenc: Politikai kötelezettség és polgári engedetlenség (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 36.-43. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

¹⁴ Thomas Scanlon: What we owe to Each Other (Harvard University Press, Cambridge, 1998) 153. o.

¹⁵ Málík József Zoltán: Dilemmák a lojalitással

<http://jesz.ajk.elte.hu/malik56.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 6.)

4. A polgári engedetlenség elhatárolása az ellenállás egyéb formáitól

A dolgozat e fejezete arra a kérdésre keresi a választ, hogy a polgári engedetlenség morális igazolási alapjai hogyan határolják azt el az ellenállás egyéb formáitól. Az elhatárolási kérdések tisztázása érdekében abból az előfeltevésből szükséges kiindulnunk, hogy az ellenállás megtestesüléseként a polgári engedetlenség, mint az erkölcs parancsa és az igazságérzet által vezérelt cselekvés morális jellegű motívumai okán élesen különbözik, sőt, teljességgel más megítélésben részesül, mint más ellenállási mozgalmak.

Régi gondolat, hogy az alkotmány az összes alapvető szabadságjog biztosításán felül tartalmazza – valamiféle ellenállási záradékként – a polgári engedetlenség jogát is. Vannak, akik még ennél is tovább elmennének, s egyenesen felvonnák az állampolgári kötelességek lajstromára az igazságtalansággal való szembeszállás egy plusz kötelességét. Az teszi első pillantásra titokzatosá ezt a jogot, sőt kötelességet, hogy az törvénysértés, amiért büntetés jár. Látszatra tovább fokozza a bonyodalmakat, hogy ez olyan törvénysértés, amiért kitüntetés és tisztelet dukál.¹⁶

A polgári engedetlenség minden fajtáját megkülönbözteti a többi törvénysértő politikai magatartástól az, amit erkölcsi komolyságnak nevezhetünk. A polgári engedetlenség a törvény tudatos, mondhatni megfontolt és kiszámított megsértése, amelyre súlyos erkölcsi okból kerül sor. Olyan kötelességek nevében hágnak át a törvény határait, amelyek adott esetben erősebbek, mint az állammal szembeni kötelességek. Olyan igazságtalanságok ellen tiltakoznak, amelyeket akkor sem szabad eltérni, ha emiatt szembe kell fordulni a törvénnyel. Ez az igazságtalanság lehet olyan természetű, hogy jóvátétele anyagi érdekében áll a tiltakozóknak. Az erkölcsi komolyság nem okvetlenül jelent teljes önzetlenséget. Egy anyagi létfeltételeitől megfosztott kisebbség engedetlenségi mozgalma erkölcsileg nem kevésbé komoly, mint egy politikai jogaitól megfosztott kisebbségé. A polgári engedetlenség szerencsés esetben egyáltalán nem sérti vagy csak igen kis mértékben sérti mások jogait. Szélsőséges esetben enyhe kényszert, akár erőszakkal való fenyegetést is hajlamosak vagyunk megengedni. Hogy hol húzzuk meg a határt, arra nem lehet általános mércét adni. Hogy mit engedünk meg és mit

---

¹⁶ Krokovay Zsolt: A polgári engedetlenség erénye (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 15.-25. o.
<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

nem, az a sérelem nagyságán múlik. Tehát nem pusztán az élet gazdagságából és tudásunk szegényességéből fakad, hanem a dolog természetéből, hogy elmosódottak a polgári engedetlenség fogalmának határai. Ami egyúttal nem jelenti azt, hogy nincsenek határok! Egyrészt semmilyen jogsérelem kiküszöbölése nem igazolhatja, hogy megsértsük mások emberi jogait. Másrészt – ne felejtjük el – egész gondolatmenetünk azon alapul, hogy egy működő liberális demokrácián belül kerül sor a polgári engedetlenségre. Tehát maguknak a sérelmeknek is vannak határai. De miért ne lehetne elképzelni, hogy egy liberális demokrácia olyan jól működik, hogy nincs többé szükség polgári engedetlenségre? Hogy elvész a polgári engedetlenség sajátos erkölcsi komolysága? Hogy nincs többé okunk enyhébben megítélni, mint másféle politikai törvénysértést? Csupán jelezhetem, hogy meggyőződésem szerint elvileg megvalósíthatatlan az ilyen ideális demokrácia. Ha pedig így van, akkor szembe kell néznünk azzal a fogas kérdéssel, hogy jogos-e büntetni a valóban erkölcsileg komoly engedetlenséget. Másfelől viszont nem tartozik-e hozzá az engedetlenség erkölcsi komolyságához, hogy vállalni kell a büntetést? Erre azonban már nincs olyan egyszerű válaszom, amely egy mondatban megfogalmazható lenne.¹⁷

---

¹⁷ Bence György: Polgári engedetlenség középhullámon (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 9-14. o.
<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

5. A polgári engedetlenség természete: erény vagy morális fogyatékoság?

A polgári engedetlenség alapvetően erkölcsi lázadást, a lelkiismeretre alapuló szembeszegülést jelent. Másként szólva a polgári engedetlenség nem más, mint az erkölcs nevében tett kihívás a joggal szemben. Konfliktus kinyilvánítása, amely során egy erkölcsi igény nevében szándékosan sértik a jogot. Kockázatvállalás, sőt bizonyos fenyegetettség ellenére az emberi altruizmus, másokért való önfeláldozásunk egyik történelmileg kialakult módja ez. Saját eszközeinek köszönhetően hatását is specifikus módon éri el. Éppen azért, mert minden elemét valamiféle morális kiállás hatja át, nem feltétlenül arra való, hogy részvétlen kívülállók könnyedén minősítgethessék. Hiszen tettét polgári engedetlenségnek mondván a cselekvő nem tesz mást, mint rövidített kifejezéssel egy adott történelmi hagyomány körébe körébe sorolja eljárásának szándék szerinti indítékát és célrendszerét.¹⁸

Amikor a miniszterelnök vagy bárki más polgári engedetlenségnek minősít bizonyos cselekedeteket, akkor a politikai erkölcs egy kiválóságát dicséri, s feltéve, hogy nem téved és nem színlelés áldozata, ahol él az erény, oka van a bizakodásra. Bizonyos nézetek szerint a polgári engedetlenség az eltökélt kötelességteljesítés eredménye, amennyiben a törvényes kötelességgel szembeszálló nyilvánvalóan törvénytisztelő polgár felismeri, hogy egy magasabb rendű erkölcsi kötelességét kell követnie. Eszerint a kérdés ennek a látszólagos összeütközésnek a feloldása.¹⁹

A filozófia történetében azonban nemcsak a polgári engedetlenség egyes elemei épülnek ki (az engedetlenséghez való jog, az igazságtalansággal való szembenállás, a lelkiismereti alapon történő tiltakozás), hanem létrejön az ellentétes koncepció is, amely előfutára azoknak a nézeteknek, amelyek a jelenkorban tartják elfogadhatatlannak (rendszerint pozitivistá alapon) a polgári engedetlenséget. Az ellenzők közé tartozik elsősorban Hobbes, aki a legalitás és legitimitás teljes egybeesését próbálja megalapozni. Alapfeltételezése szerint az emberek lényegében rosszak, ezért csak külső kényszerrel tarthatók kordában. Ezt a kényszert az

¹⁸ <http://mno.hu/velemenya-polgari-engedetlenseg-es-az-erkolcs-szava-462940>

(letöltés ideje: 2017. február 12.)

¹⁹ Krokovay Zsolt: A polgári engedetlenség erénye (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 15-25. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

abszolút monarchia biztosíthatja leginkább, hiszen jobb, ha az emberek csak egyetlen embertől félnek, ahelyett, hogy mindenkitől félnének. A törvény a hobbesi értelmezésben maga a nyilvános lelkiismeret, és ezért a polgároknak nincs joga, hogy egyéni lelkiismeretüket szembeállítsák a törvénnyel, bírálva azt és nem engedelmeskedve annak. Szerinte az Istennek való engedelmesség nem játszható ki az állam iránt tanúsított engedelmességgel szemben. Egy keresztény államban ezek sohasem kerülhetnek konfliktusba egymással.²⁰

A polgári engedetlenség kétség kívül feltételezi az erkölcs magasabbrendűségét a mindenkori jogi szabályozással szemben, hiszen hallgatólagosan ugyan, de elismeri, hogy a jog nem minden esetben felel meg az erkölcs szabályai által támasztott morális természetű követelményeknek. Az erkölcs folyamatosan a mindenkori jogi szabályozás általános mércéjeként van jelen, és ha a jog morális tartalma aggályosnak minősül, az erkölcsi értékek sérülése egyfajta lelkiismereti felhatalmazást ad a politikai közösség számára az egyet nem értés kinyilvánítására, amelynek megvalósulási formája a polgári engedetlenség. A mozgalom a sérelmet szenvedett morális értékek helyreállítását és az aggályos tartalmú jogszabályok módosításán keresztül az igazságosság lehető legteljesebb mértékű érvényre juttatását célozza. Amennyiben az igazságosságot a jogi szabályozás olyan feltétlen érvényesülést követelő jellemzőjeként kezeljük, amelynek megvalósulása nélkül a jogi szabályozás ellentétbe kerül önnön céljával, a polgári engedetlenség gyakorlása vitán felül érvényes cselekedet. Léteznek-e azonban olyan szempontok, egyéb megfontolások, amelyek adott esetben konkurálhatnak az igazságosság eszméjével? Az igazságosság eszméjének bármely mértékű sérülése okot ad-e a polgári engedetlenség gyakorlására, avagy létezik-e az igazságtalanságnak olyan minimális szintje, amelyet a politikai közösség túrni köteles? A továbbiakban a dolgozat részletes elemzésnek veti alá a polgári engedetlenség morális megítélését.

Thoreau, Rawls és Habermas elméletei alapján a hipotézis elsöre teljes mértékben igazolhatónak látszik, hiszen összességében véve minden elmélet érvényes cselekedetként aposztrofálja az állampolgároknak az igazságtalanság túrhetetlen mértékét öltő szabályozás kiiktatására irányuló törekvését. Kizárólag Rawls állítja azonban, hogy az igazságosságnak vannak bizonyos objektív korlátai, amelyek mozgásteret biztosítanak a jogalkotók számára és

---

²⁰ Földesi Tamás: A polgári engedetlenség – az emberi jogok „mostohatestvére” (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 146. o.
<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

lehetővé teszik, hogy csekély mértékben ugyan, de létezzenek a társadalom tagjaira nézve igazságtalan szabályok, amelyek szintén engedelmességre tartanak igényt. Felmerül tehát a kérdés, hogy ha a kevés számú hátrány viselése az igazságosság elveiből következő természetes kötelezettség, akkor feltétlenül erényesnek minősül-e az engedetlenség? Ez esetben az erényesség megítélésének mércéje nem lehet más, mint az igazságtalanság még tűrhető és tűrhetetlen mértéke között húzódó határ: amennyiben az igazságtalanság csekély mértékű, az engedetlenség sem tekinthető erényesnek és ekkor épp az engedetlenség megtagadása minősül erényes cselekedetnek, ha azonban az igazságtalanság kétségtelenül túlmutat az elviselhetőség határán, az engedetlenség – az igazságosság helyreállítását célzó motívuma miatt – erényként működik. A kérdés ezért sokkal inkább az, hogy hol húzódik a határ igazságtalanság elfogadható és elfogadhatatlan mértéke között. Vitán felül áll, hogy az igazságosságnak nincs olyan egységes, mindenki által elfogadott fogalma, amely segítséget nyújthatna annak pontos meghatározásához. Az igazságosságot épp a társadalomban létező erkölcs és kollektív lelkiismeret élteti, amely egyénekre levetítve élesen különbözik. Mindezek ellenére, nem lehetetlen olyan társadalmi konszenzus létrehozása, amely alapján a társadalom minden tagja igazságosnak fogad el bizonyos elveket, amelyek értékes mivoltához kétség sem férhet. Ezen elvek megsértése esetén az erkölcs és a kollektív lelkiismeret szolgáltat egyfajta morális felhatalmazást a polgári engedetlenség gyakorlására, amely ez esetben egyértelműen erényes cselekedet, mivel az igazságtalanság kiiktatásán keresztül a politikai erkölcs lehető legteljesebb mértékű érvényre juttatását szolgálja. Bizonyos helyzetek azonban – amelyek az egyértelmű igazságtalanság határain kívül esnek – kérdést vetnek fel az erényesség tárgyában: mi szolgálja inkább a társadalom javát? Már az igazságérzet csekély mértékű sérülése esetén indokolt a polgári engedetlenség eszközéhez folyamodni az erkölcs érvényre juttatása végett, avagy erényesebbnek minősül, ha az alkotmányos demokrácia elvei szerint a többség döntésének hitet adva, amellettköteleződe eltekintünk az igazságérzet minimális sérülésétől? A válasz korántsem bizonyul egyértelműnek. Az a tény, hogy a igazságtalanság még tűrhető és már tűrhetetlen mértéke között húzódó határ nem egyértelműen beazonosítható és minden esetben egyedi mérlegelést igénylő tényező, igazolja számunkra, hogy az engedetlenség erényes mivolta sem állítható kategorikusan.

6. A polgári engedetlenség alkotmányjogi vonatkozásai

6.1. A polgári engedetlenség és a jogállamiság

Különös párhuzam vonható az ellenállási jogosultság és az Aranybulla - kiegyezéskor hatálytalanított – ellenállási záradéka között, ha nem is a királlyal, de a szabadon választott kormánnyal szemben. Az Aranybulla, mint ahogy a zsarnoki hatalom ellen tiltakozó több későbbi alkotmányos dokumentum, az államhatalom és polgárai közötti szerződésesség esetén ismerte és elismerte a hatalommal való szembenállás közjogi fogalmát. A modern alkotmányok általában nem ismernek ilyen, a természetjog által is vallott lehetőségeket, feloldásokat, sőt, inkább a jogok határának kicövekkelésére törekcszenek. A hatalommegosztás elvére, a fékek és egyensúlyok rendszerére épülő modern demokráciáknak nincs szükségük a zsarnoki hatalom ellen szóló ellenállási záradékokra. Ha létezik is ellenállási jog, az nem szűkül le a közhatalommal szembeni fellépésre, hanem valójában a legszélesebb értelemben vett alkotmányos rend védelmét szolgálja. Az ellenállási jogot biztosító Aranybullát – amely jog jellemezte nemzeti karakterünket is – sokan öntudatunk alkotmányának tekintették. Hatályos közjogunk nem ismer ellenállási jogot, bár a politikai karakterek, hagyományok minden bizonnyal örökletesek. Ha ilyen jogi tétel nincs, az alkotmányjog nézőpontjából egy tény van: alkotmány- és törvénytértés történt. Nem lehetséges tehát semmilyen természetjogias feldolgozás, amely valamiféle láthatatlan alkotmányra, az öntudatunkban létező alkotmányra hivatkozik. A láthatatlan, az igazságos, a helyes alkotmány keresésekor már túllépünk a létező jog világán, a jogállamon. Mentésítő jogi regula hiányában nem a legszerencsésebb polgári engedetlenségi mozgalomként definiálni a történéseket. A normativista közjogi gondolkodásból kilépve kétségtelen, hogy az ellenállási jognak legalább annyira politikai és morális, mint jogi összefüggései is vannak. Ez a meg hasonlás lehet a magyarázata a szerepzavaroknak is. A mélyebb politikai összefüggések köréből csak egy észrevétel: a civil társadalom hézagairól tudósító első nagy társadalmi visszajelzés, az önkormányzati választások után most derült ki a második nagy hiány, a kialakulatlan érdekképviseleti rendszer, a kiépítetlen érdekegyeztetési mechanizmus. A túlpártosodás és az ezekre épülő kormányzás ezidáig elnyomta, felfalta vagy nem vette komolyan ezeket a fontos társadalmat összetartó szerveződési elveket, és ez már az új politikai elit felelőssége is. Ami a moralitást illeti, kinek-kinek pártállása, világnézete, érzelmi telítettsége döntötte el, hová állt, kinek adott vagy ad igazat. Sokszorosán kettészakadt az ország, volt bizalomhiány és megértő bizalom is,

ezt tükrözte vissza a válságot értékelő parlamenti vita is. Amíg a politikai és a morális igazság többféle lehet, a jogi igazság egy és oszthatatlan, s ezeket a nézőpontokat nagy hiba lenne összekeverni. Individuális igazságom veszélyeitől éppen a szerződésre építő jogi igazság védi meg a társadalmat. A törvényt – amíg hatályban van – tisztelni kell. Ha nincs bizalom a kormány iránt, tőle a bizalmat alkotmányos úton szokás megvonni, s alkotmányos úton lehet azt esetleg szélesebb társadalmi alapokra helyezni. Ha nem jók az erre szolgáló alkotmányos eszközök, akkor a törvényeken, az alkotmányon szükséges változtatni. A kormányok persze a láthatatlan alkotmányok alapján, jogállamon kívüli eszközökkel is megbuktathatók, lemondathatók, térdre kényszeríthetők. A jogállam társadalmi szerződés. A szerződés felrúgásának szankciói vannak, bár mentesülni is lehet akár újkori ellenállási záradékok újrafelfedezésével.²¹

Az első kérdés, vajon létezik-e valamiféle társadalmi rendszerektől független fogalma a hatalommal szembeni engedetlenségnek, és ha igen, mi annak a tartalma? Azt gondolom, egy jogásznak rögtön az elején érdemes kizárnia vizsgálódása köréből az ellenállás legradikálisabb változatát, azt, amely a társadalmi rendszer egészének megváltoztatását célozza. Ennek jogi szempontú elemzése terméketlen, mert ebben az esetben az egész adott jogrendszerrel szembeni támadásról van szó, amellyel szemben persze az érthető módon védekezik, hiszen egyetlen társadalmi rendszer sem engedi meg önmaga forradalmi felszámolását. Legalitást és legitimitást a forradalmak mindig csak a létrejövő új jogrendszertől kaphatnak. Maradjunk tehát az adott társadalmi berendezkedés kereteit szétfeszíteni nem kívánó engedetlenségnél. Kétségtelen, hogy az ellenálláshoz való jog már a kora középkortól kezdve jogi kategóriává is válik azáltal, hogy azt számos helyen törvénybe foglalták. Európában ennek alapja az az Ulpianustól eredő maxima volt, miszerint a hatalom eredeti birtokosa a nép, amely hatalmát utóbb átruházta az uralkodóra. Az uralkodót pedig egyfajta hűbéres szerződés formájában erkölcsi erővel kötötte az augustusi pax, justitia, pietas megvalósítása. Az ezt megszegő tyrannust jogszerűen lehetett trónjától megfosztani. Ez a kvázi szerződéses viszony fejeződik ki az Aranybullában, természetesen azzal a megszorítással, hogy az ellenállás és ellentmondás joga csak a corpus politicum akkori tagjait, a nemesi nemzethez tartozókat illette meg. De ez a felfogás tükröződik abban a II. Lajos özvegyének, Marie de Hongrie-nak tulajdonított

---

²¹ Kukorelli István: A jogállamon innen és túl (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 173-175. o.
<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

mondásban is, amely szerint a helytartónak csak addig lehet igaza, amíg jól mennek a dolgok, hiszen a helytartó nem a saját jogán, hanem a szuverén jogán, annak bizalmából kormányoz. A polgári forradalmakat követően az engedetlenségi jog látszólag csak annyiban változik, hogy immáron más erkölcsi értékek védelmét szolgálja, és ennek megfelelően elnevezése is kiegészül a polgári jelzővel. Az engedetlenség alanya – az alattvaló helyett – már az állam fennhatósága alá tartozó, egyenlő jogokkal bíró állampolgár. Thoreau szerint az engedelmesség megtagadására jogosultságot biztosító legfontosabb ok éppen a jogegyenlőségnek és az ezen alapuló emberi jogoknak az állam által történő megsértése. Hasonlóságként említendő, hogy Locke is ahhoz köti a nép ellenállásának jogszerűségét, ha a kormányzat a belé vetett bizalommal ellentétesen cselekszik. Ebből az is következik, hogy azokat a polgári társadalom keretében időről időre felbukkanó jobb vagy baloldali szélsőséges mozgalmakat, amelyek a fennálló rendszer ellen indulnak harcba, nem tekinthetjük a polgári engedetlenség megnyilvánulásainak. Thoreau elméletében a puszta gazdasági célok sem hatálytalanítják a törvény betartásának kötelezettségét és nem igazolják az engedetlenséget. Mára, amikor a polgári demokráciák rendelkeznek a gazdasági érdekek érvényesítésének kifinomult és hatékony rendszerével, még inkább igaz, hogy erre nem terjedhet ki az engedetlenség. Ilyen körülmények között az ellenállás joga az olyan konfliktusok megoldásának eszköze marad, amelyek valamely általános erkölcsi értéket vagy emberi jogot sértenek, és ahol nincs esély a sérelem megszüntetésére a törvény megszegése nélkül. Vagyis az engedetlenség feltételezi a tiltakozás törvényes lehetőségeinek kimerítését és azok eredménytelenségét. Az ezt követően alkalmazott eszközök jogellenességét nem szünteti meg az a körülmény, hogy a jogot megsértő az ellenállás jogát gyakorolta. Sőt, a modern engedetlenségi mozgalmak képviselői büszkén vállalják magatartásuk jogellenes voltát és annak következményeit. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy még a jogellenessé nyilvánított engedetlenségi cselekmények is csak akkor érdemlik ki ezt a minősítést, ha azok másoknak kisebb jog- és érdeksérelemet okoznak, mint amekkorát el kívánnak háritani.²²

Az e fejezetben írtak azt sejtetik, hogy a polgári engedetlenség, az ellenállás joga és a jogállamiság egyfajta sajátos paradox pozíciót foglalnak el egymáshoz képest, mivel a polgári engedetlenség – függetlenül attól, hogy az esetlegesen létrejövő új jogrendszer azt legitimé

---

²² Halmai Gábor: Engedetlenség – morál – jog (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 136-139. o.
<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

teheti – fogalmilag jogellenes cselekedet, míg az ellenállás joga akár az alkotmányból, akár a közhatalom és az alattvalói között létező kvázi szerződéses viszonyból, akár a lelkiismeretből fakadó, mindenkit megillető jogosultság. Az egyet nem értés forrása egyértelműen az, hogy egyes vélemények – függetlenül annak jogszabályba iktatásától - elismerik az ellenállás jogát alapvető és mindenkit megillető emberi jogként, míg más nézetek szerint az ellenállás joga egyáltalán nem vagy csak bizonyos körülmények fennállása esetén, illetve törvényi formában való létezésekor illeti meg a politikai közösség tagjait. Más kérdés, hogy az ellenállási jog indirekt módon és annak fő lényegétől sokkal mérsékeltebben ugyan, de megjelenhet az alkotmányokban, például a véleménynyilvánítás joga és a gyülekezési jog törvénybe iktatása útján. Amennyiben elfogadjuk az ellenállás jogának bármely formában történő létezését és az ellenállás során indokolhatónak tartjuk a morális okokra való hivatkozást, a polgári engedetlenség formáját öntő jogellenes cselekményt maga az ellenállási jog és annak erkölcsi alapja fogja igazolhatóvá tenni. Formailag hiába cselekszünk tehát a jogszabályokkal ellentétesen – hiszen a jog kizárólag azt a tényt képes értékelni, hogy jogszabálysértés történt -, a moralitás mégis feloldozza a polgárt a jogszabálysértés elkövetéséhez kapcsolódó negatív értékítélet alól.

6.2. A polgári engedetlenség és az emberi jogok viszonya

A polgári engedetlenség egyértelműen politikai kategória, megjelenése és elterjedése a demokratikus országokhoz kötődik, mivel a diktatórikus rendszerek aligha biztosítanak teret az efféle mozgalmaknak. Az engedetlenségi mozgalmak minden esetben paradox jellegűek, hiszen jogellenes mivoltuk szemben áll a moralitás magas fokára hivatkozó alapeszméikkel. A polgári engedetlenség jellegzetesen a modern társadalom terméke, amely csak a 19., de főleg a 20. században jelenhetett meg, mivel előfeltételez egy legalábbis részben konzervens demokratikus társadalmat, amelynek alkotmányos rendje és még inkább politikai gyakorlata tolerálja és eltűri a polgári engedetlenséget. A polgári engedetlenség leglényegesebb eleme, hogy az engedetlenség – amely alapvetően illegitim jelenség - egy válfaja, amely bizonyos körülmények fennállta esetén mégis legitimnek minősülhet. Az engedetlenség jogellenes volta onnan ered, hogy a társadalmi elvárásoknak, a közösség érdekeinek általában a normakövetés felel meg, a normaszegés tehát rosszallást, súlyosabb esetben büntetést, megtorlást kiváltó magatartás. Az engedetlenség eszmei megalapozása abban áll, hogy az emberek által alkotott törvény legalitása és legitimitása elválasztható. A legalitás és legitimitás csak abban az esetben

fedí egymást, ha a földi törvény lényegét tekintve egybeesik az isteni törvénnyel. Az engedetlenség elvi alapja tehát az, hogy divergencia esetén az Istennek és az isteni törvényeknek kell engedelmeskedni, amely a földi törvénnyel szembeni engedetlenséget foglalja magában. Az engedetlenség joga korántsem maradt pusztá ideológia, hanem ismétlődően testet öltött a különböző lázadásokban, felkelésekben, függetlenségi harcokban. A hatalom reflexiója ezekre a mozgalmakra minden eltérés ellenére lényegében közös volt: veszélyeztetve érezték uralmukat, ezért sohasem fogadták el az ellenállási jog ilyen típusú realizálását. Mindez szorosan összefügg azzal, hogy az ellenállás gondolata a fejlődés ellenére is sok szempontból differenciálatlan maradt, elsősorban az alkalmazható eszközök tekintetében. Az engedetlenség az esetek többségében erőszakos formát öltött és előkészítése általában titkos volt. A modern társadalmak létrejöttét megelőző időkben a következő ellentmondás érvényesült: a különböző államhatalmak egy része, sőt zöme, valamint az általuk alkotott jog meghatározó része legális volt, de illegitim, míg az ezekkel szemben tanúsított, általában kivételszerű ellenállás, illetve engedetlenség zömmel legitim volt ugyan, de illegális. Ebben a szóhasználatban az illegalitás kettős jelentést hordoz, nemcsak azt, hogy a hatalommal és a törvénnyel szembenálló, hanem azt is, hogy titkos, föld alá szorított. Ahhoz, hogy az engedetlenségnek egy addig lényegében ismeretlen formája, a polgári engedetlenség létrejöhsen és érvényesülhessen, demokratikus, alkotmányos, az emberi jogokat elismerő, a hatalom megosztását alkalmazó államok kialakulására volt szükség. A fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy az alkotmányos, demokratikus berendezkedésű, a jogállamiság elveit érvényesítő állam elvi szintű igazságossága ellenére miért van mégis szükség a polgári engedetlenség jogára? Az ellentmondás egyrészt abból ered, hogy a demokratizálódás folyamata korántsem gördülékeny, az átalakulás során számos, elviekben demokratikussá vált állam rendelkezik még antidemokratikus vonásokkal, másrészt pedig konzekvensen nem zárható ki annak lehetősége, hogy a demokratikus szabályok ellenére mégis olyan jogszabály születik, amely igazságtalanságot vagy méltánytalanságot eredményez. Így fordulhat elő, hogy valaki egyszerre egy meghatározott jogi intézkedés ellensége és ugyanakkor az Alkotmány barátja. Tulajdonképpen ebben áll a polgári engedetlenség történelmileg szinte egyedülálló volta, hogy elkövetői egyszerre járnak el jogellenes, és mégis jogkövető módon, tehát rendszerellenesek – amennyiben engedetlenség – és mégis a rendszer igaz hívei. Ez az ellentmondásosság a legfőbb oka annak, hogy a polgári engedetlenség különböző formáit az érintett társadalomban rendkívül ellentétesen ítélik meg, aszerint, hogy melyik oldalt tartják dominánsnak és milyen jövőbeli következményeket implikálnak az engedetlenségből. A polgári engedetlenség jogfilozófiai megalapozását a szerzők általában az emberi jogokra építik,

kiemelve, hogy a polgári engedetlenség tulajdonképpen nem más, mint egyes alapvető politikai emberi jogok sajátos realizálása. Annak a problémának a feloldásához, amely a polgári engedetlenség alkotmánytiszteletéből és egyúttal jogellenességéből fakad, Dreier meglehetősen radikális véleménye szerint megoldásul szolgálhat az Alkotmány kiegészítése egy olyan passzussal, amely az abban foglalt alapjogokat kibővíti a polgári engedetlenség jogával, vagyis a polgári engedetlenség jogának alkotmányos alapjogi szintre történő emelése. Rawls megoldási javaslatában az Alkotmány értelmezésére felhatalmazott bíróságnak (Legfelsőbb Bíróság vagy Alkotmánybíróság) tulajdonítja azt a szerepet, hogy a polgári engedetlenségben résztvevőket segítse, és ha az engedetlenségi mozgalom konkrét jogszabályok ellen irányul, kimondja azok alkotmányellenességét. A büntetőjogászok javaslata szerint a polgári engedetlenség egyfajta határesetnek minősül, amely a még nem büntetendő és a már büntetendő cselekmények között helyezkedik el, ezért semmiképpen sem tekinthető tipikus bűncselekménynek. Még fontosabb annak a különbségnek a hangsúlyozása, amely a megrögzött, de akár az alkalmi bűnözők és a polgári engedetlenség ügyében vétkesnek találtak között áll fenn. A különbség lényege, hogy az utóbbiak nemcsak hogy nem bűnözők, hanem az átlagpolgárnál magasabb morálitású, lelkiismeretesebb emberek. Mindezek alapján a bíró kötelessége, hogy másként bírálja el a polgári engedetlenkedőket, mint a közönséges bűncselekményt elkövetőket, ami elvileg a büntetés korlátlan enyhítését is lehetővé teszi. Másrészt, ahol ügyészi rendszer érvényesül, az ügyésznek is van bizonyos diszkrecionális joga, hogy az oportunitás nevében eltérjen a legalitás és az officialitás elveitől. A polgári engedetlenség további kritériuma – és egyúttal neuralgikus pontja -, hogy hívei súlyos társadalmi igazságtalanságok ellen küzdenek. Problémaként merül fel azonban az igazságosság tudományos verifikálhatósága, másképpen objektivitása. Elvi problémák jelentkeznek a polgári engedetlenség erőszakmentes jellegével kapcsolatban is, mivel vitás, hogy mit kell pontosan erőszak alatt érteni és hol húzódnak annak határai. Az ezzel foglalkozó szerzők rendre hangsúlyozzák, hogy az ellenállás történelmi fő formája az erőszakos ellenállás, az erőszakmentesség tehát kivétel. Sőt, ismeretes olyan vélemény is, amely szerint az erőszakmentes ellenállás lényegében nem is tekinthető ellenállásnak. Ennek ellentmond egyrészt, hogy a történelmi tapasztalatok szerint az erőszakmentes ellenállás helyenként jelentős sikereket ért el és lényeges változtatásokat eredményezett, tehát ellenállásként funkcionált, másrészt pedig elvi okokból nem helytelen elmosni az ellenállás különböző formái közötti különbséget. A társadalompszichológia megállapítása szerint az erőszaknak valóban különböző formái vannak a fizikaitól a pszichikai kényszerig, ezért az erőszakmentesség fogalmának alkalmazásánál tisztázandó, hogy az kiterjed-e a pszichikai kényszertől való

tartózkodásra, illetve harmadik személy mozgásszabadságának korlátozására is. A szerzők jelentős részének véleménye szerint a polgári engedetlenség erőszakmentessége nem foglalja magában sem a pszichikai kényszermentességet, sem a harmadik személy mozgásának korlátozásától való tartózkodást. Földesi Tamás úgy véli, hogy egy demokratikus politikai berendezkedésben az embert meg kell, hogy illesse a polgári engedetlenség joga, mint alapvető szabadságjog, így az nem más, mint egy sajátos emberi szabadságjog. A mostohatestvér kifejezést a polgári engedetlenség emberi jogokhoz képest fennálló státuszbeli különbsége indokolja, amely abban áll, hogy a klasszikus értelemben vett alapjogok jogsérelem nélkül gyakorolhatók, míg a polgári engedetlenség minden esetben feltételezi a jogellenességet.²³

Eltérő vélemények láttak napvilágot abban a kérdésben, hogy létezhet-e a polgári engedetlenség alapjogként. Ronald Dworkin amellet érvel, hogy amennyiben a törvények csorbítják a polgárok alapvető jogait, lehetőségük nyílik, hogy éljenek a polgári engedetlenséggel.²⁴ A szerző véleménye szerint az előbbieket némi ellentmondást keletkeztetnek jogi szempontból, mivel aggályos, hogy ha a polgári engedetlenség keretében jogellenes cselekedet elkövetésére kerül sor, hogyan részesülhet az mégis alapjogi szintű védelemben.

Viszonylagos egyetértés mutatkozik abban, hogy az állampolgárokat minden esetben megilletik olyan politikai jogok, amelyek lehetővé teszik az egyén részvételét a politikai folyamatokban, azonban ez nem jelenti egyúttal a polgári engedetlenség alapjogként történő garantálását is. Fontos tehát kijelölni, hogy hol húzódnak a politikai jogok gyakorlása során még jogszerű cselekedetek határai és mely cselekedetek minősülnek jogellenesnek. Az, hogy a polgári engedetlenség alapjogként történő szabályozása aligha indokolható, természetesen nem zárja ki, hogy annak elbírálása során speciális körülményként vegyék figyelembe, hogy a jogellenes cselekmény elkövetésére morális indok indította a terheltet.

---

²³ Földesi Tamás: A polgári engedetlenség – az emberi jogok „mostohatestvére” (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 143-156.o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

²⁴ <http://cw.routledge.com/textbooks/alevelphilosophy/data/AS/WhyShouldIBeGoverned/Justifyingcivildisobedience.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 21.)

6.3. A véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog, valamint azok összefüggései a polgári engedetlenséggel

Hazánkban az Alaptörvény IX. cikke alapjogként deklarálja, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága mindenkit megillető alapjog, a Római Egyezmény 10. cikke pedig – az előbbieken túl – annak tartalmát is meghatározza, miszerint a véleménynyilvánítás szabadságának joga magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon kívül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. A véleménynyilvánítás szabadsága, mint alapjog relevanciával bír a polgári engedetlenség vonatkozásában is, hiszen egyfajta keretet szolgáltat az engedetlenség gyakorlásához, amikor mindenki számára alanyi jogon lehetővé teszi az engedetlenség alapját képező eszmék, ideológiák és vélemények szabad terjesztését és megismerését, valamint ezek alapján az önálló vélemény kialakítását, amelyre egyénileg és kollektív módon is lehetőség nyílik. A véleménynyilvánítás szabadsága több szabadságjog, az ún. kommunikációs alapjogok anyajogának tekinthető, tágabb értelemben véve pedig a gyülekezés jogát is magában foglalja, amely szintén kiemelt szereppel bír a polgári engedetlenség gyakorlásában. A véleménynyilvánítás szabadsága - mint jogegyüttes – teszi lehetővé az egyén megalapozott részvételét a társadalmi és politikai folyamatokban, amely folyamatoknak adott esetben részét képezheti az engedetlenségi mozgalomban való részvétel is. A szabad véleménynyilvánításhoz való jog nem csupán alanyi jog, hanem e jog objektív, intézményes oldalának elismerése egyúttal a közvélemény, mint alapvető politikai intézmény garantálását is jelenti. A szabad véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe azzal jár, hogy annak valójában igen kevés joggal szemben kell csak engednie, tehát a véleményszabadságot korlátozó törvényeket minden esetben megszorítóan kell értelmezni. A szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi, mivel kizárólag ez a koncepció felel meg az ideológiai semlegesség követelményének. Másrészt, a véleménynyilvánítás szabadsága mind a közvélemény, mind az egyéni vélemény szabadságát magában foglalja, a vélemény megalkotásával és kinyilvánításával együttesen. Az Alaptörvény a szabad kommunikációt (az egyéni magatartást és a társadalmi folyamatot) biztosítja annak tartalma helyett, amelyből az következik, hogy helye van minden véleménynek, pozitívnak és negatívnak, dicséretnek és kritikának, hasznosnak és károsnak, mivel maga a vélemény minősítése is e folyamat terméke.

A gyülekezési jogot, mint mindenkit megillető politikai szabadságjogot szintén az Alaptörvény szabályozza a VIII. cikkében, amelyben kimondja, hogy mindenkinek joga van a békés gyülekezéshez. A gyülekezés joga kollektív emberi jog, hiszen gyakorlása fogalmilag kollektív részvételt feltételez. A gyülekezési jog tartalmát illetően az 55/2001. (XI.29.) AB határozat kimondja, hogy az a véleményszabadságból eredeztetett kommunikációs jogcsoport része, a gyűlések megszervezésének, megtartásának, az azokon való részvételnek a joga nélkül a nézetek, információk megszerzésének és másokkal való megosztásának, a vélemények közösen történő kialakításának a lehetősége aligha volna megvalósítható. A gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény hatálya minden rendezvényre kiterjed, amely a törvény értelmében magában foglalja a békés összejöveteleket, a felvonulásokat és a tüntetéseket, a 75/2008. (X.29.) AB határozat szerint pedig minden előzetesen szervezett rendezvényt (köztük az olyan békés rendezvényeket is, amelyekre a gyülekezésre okot adó esemény miatt csak rövid időn belül kerülhet sor, azaz a gyors gyülekezéseket), valamint az előzetes szervezés nélküli gyűléseket is, mivel a gyülekezés joga nem függ sem annak szervezettségétől, sem az arra okot adó esemény jellegétől és idejétől. A törvényi szabályozás alanyai a rendezvény résztvevője, a szervezője és a rendezője. A szervező az a személy, aki a rendezvény rendjének biztosításáról gondoskodik. A törvény által támasztott feltételek értelmében szervező az lehet, aki magyar állampolgár, a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvényben meghatározottak szerint a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkezik, illetve az, aki a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény hatálya alá tartozik és bevándorolt, illetőleg letelepedett jogállású vagy tartózkodási engedéllyel rendelkezik. A gyülekezési jogról szóló törvény hatálya nem terjed ki a választási eljárásról szóló törvény hatálya alá tartozó gyűlésekre, a törvényesen elismert egyházak és vallásfelekezetek területén szervezett vallási szertartásokra, a rendezvényekre és körmenetekre, a kulturális és sportrendezvényekre, valamint a családi eseményekkel kapcsolatos rendezvényekre. A rendezvényhez minden esetben előzetes bejelentési kötelezettség társul: a közterületen tartandó rendezvény szervezését a rendezvény helye szerint illetékes rendőrkapitányságnak, Budapesten a Budapesti Rendőrfőkapitányságnak legalább három nappal a rendezvény megtartásának tervezett időpontját megelőzően kell bejelenteni. A bejelentési kötelezettség a rendezvény szervezőjét terheli. A bejelentési kötelezettséget az Alkotmánybíróság az 55/2001. (XI.29.) számú határozatában a szabad mozgáshoz való joggal indokolta arra hivatkozással, hogy a közterület meghatározott részén való tartózkodás joga éppúgy megillető a tüntetőket, mint az azon részt nem vevőket, míg a 75/2008. (X.29.) számú határozatában a közlekedés rendjéhez fűződő

közérdekkel támasztotta alá a bejelentési kötelezettséget, és mivel a rendőrségnek kell biztosítani a közlekedés rendjét, e biztosítás nélkül a tüntetésen résztvevők sem jogosultak igénybe venni a közterületet. A rendőrség köteles feloszlatni a rendezvényt, ha a gyülekezési jog gyakorlása bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást valósít meg, ha mások jogainak és szabadságának sérelmével jár, ha a rendezvényen a résztvevők fegyveresen, illetve felfegyverkezve jelennek meg vagy ha bejelentéshez kötött rendezvényt tiltó határozat ellenére tartanak. A szervező köteles a rendezvény feloszlatására, ha a résztvevők magatartása a rendezvény törvényességét veszélyezteti és a rend másként nem állítható helyre. A rendezvény feloszlatását minden esetben figyelmeztetésnek kell megelőznie. Amennyiben a rendezvény feloszlatásra került, a résztvevő a feloszlatástól számított tizenöt napon belül jogosult pert indítani a feloszlatás jogellenességének megállapítása iránt. A rendőrség megtilthatja a rendezvénynek a bejelentésben megjelölt helyszínen vagy időben való megtartását, ha a bejelentéshez kötött rendezvény megtartása a népképviselői szervek vagy a bíróságok zavartalan működését súlyosan veszélyeztetné vagy ha a közlekedés más útvonalon nem biztosítható. A rendőrség határozata rendes jogorvoslattal nem támadható, mindössze a határozat bírósági felülvizsgálata kérhető. A bíróság a kérelmet elutasítja és a rendőrség határozatát helybenhagyja vagy a kérelemnek helyt ad és a rendőrség határozatát hatályon kívül helyezi. A kártérítési felelősség tárgyában a törvény úgy rendelkezik, hogy amennyiben a rendezvény résztvevője ott kárt okoz, a károkozó és a szervező egyetemlegesen felelősek a károsult harmadik személynek okozott kár megtérítéséért. A szervező mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a rendezvény megszervezése és megtartása során úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. E szabály nem érinti a szervezőnek azt a jogát, hogy a károkozótól a kár megtérítését követelhesse.

Összességében kijelenthető, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog alaptörvényi és törvényi szintű szabályozása szükséges, de nem elégséges feltétele a polgári engedetlenség gyakorlásának, mivel bizonyos előfeltételeit megteremti, de mégsem részesíti azt alapjogi szintű védelemben. A véleménynyilvánítás szabadságáról és a gyülekezési jogról az Alaptörvény és sarkalatos törvények egyaránt rendelkeznek, amely szabályozási szintek demonstrálják e jogosultságok kiemelt jelentőségét. A továbbiakban gyakorlati példával is áttekintésre és szemléltetésre kerül, hogyan is kapcsolódik össze a polgári engedetlenség és a véleménynyilvánítás szabadsága, valamint a gyülekezési jog.

6.4. A polgári engedetlenség és a sztrájk, valamint azok munkajogi vonatkozásai

A Tanítanék Mozgalom 2016. március 30. napján egyórás munkabeszüntetésre szólított fel az oktatás rendszerszintű átalakítása és a Civil Közoktatási Platform tizenkét azonnali követelésének teljesítése érdekében. A szervezők szerint a mozgalom az alkotmányosság, a jogállam, a demokrácia és a társadalmi igazságosság eszméinek érvényesítéséért kívánt fellépni, mivel a kormányzat mindezeket eltiporni igyekezett. A Civil Közoktatási Platform és a Tanítanék mozgalom felhívása kétség kívül különlegesnek tekinthető, hiszen az nem korlátozódott az oktatási rendszer pedagógusok és középosztályi csoportok érdekeit sértő problémáira, hanem teljes egyértelműséggel követelte a roma tanulók növekvő szegregációjának visszaszorítását, a középfokú végzettséghez való hozzáférés szélesítését, továbbá kiállt a sajátos nevelési igényű, illetve tanulási, magatartási nehézséggel küzdő tanulók integrált oktatása mellett. Mivel a munkabeszüntetésre nem annak a sztrájktörvénynek a betűje szerint került sor, amely nem a sztrájkjog biztosítására, hanem annak ellehetetlenítésére szolgál, érdekes vita bontakozott ki arról, hogy a pedagógusok akciója sztrájknak, avagy polgári engedetlenségnek tekintendő-e. Ezek azonban nem egymást kizáró fogalmak. A sztrájkjog jelentős részben éppen azért intézményesült, hogy a dolgozók jogszabályi felhatalmazás ellenére is éltek a sztrájk eszközeivel. Mi sem demonstrálja jobban a polgári engedetlenség, a közvetlen cselekvés és a politikai intézményrendszeren (illetve törvényen) kívüli igényérvényesítés munkásmozgalmi gyökereit, mint hogy a polgári engedetlenség egyik klasszikus és leggyakrabban alkalmazott eszközét ülősztrájknak hívják. A polgári engedetlenség bizonyos szempontból egy speciális alete az együtt-nemműködésnek, illetve az erőszakmentes ellenállásnak. Az együttműködés megtagadása az utolsó eszköze az igazságtalanság elszenvetőinek, amely számos formát önthet. Jelentheti az adófizetés megtagadását, mint a polgári engedetlenség eszméjét megalkotó Henry David Thoreau esetében, a kormányzattal való együttműködés és hivatalviselés teljes hiányát, mint a deáki passzív ellenállás esetében, illetve a lakbérfizetés megtagadását, mint ahogyan a századelő magyarországi lakbérmozgalmában történt. Ami az adóalany szempontjából az adófizetés megtagadása, a közhivatalnok szempontjából a hivatalviselés elutasítása, a bérlő szempontjából pedig a lakbérfizetés megtagadása, az a fogyasztó szempontjából az árak bojkottját, a munkások szempontjából a munkavégzés szüneteltetését (vagyis a sztrájkot), az állampolgár szempontjából pedig a törvényeknek való engedelmesség felfüggesztését jelenti. Ahogyan Gandhi írta: „a polgári engedetlenség az együtt-nemműködés szükséges velejárója. Azzal támogatunk a leghatásosabban egy kormányzatot, ha engedelmeskedünk az

intézkedéseinek és a rendeleteinek. Egy gonosz kormányzat soha nem érdemel efféle engedelmisséget. Az engedelmisséggel részeseivé válunk a gonoszságnak. Egy jó ember tehát teljes szívéből ellenáll egy gonosz rendszernek vagy kormányzatnak. Egy gonosz állam törvényeivel szembeni engedetlenség ily módon kötelesség.” A pedagógusok munkabeszüntetése egyszerre volt polgári engedetlenség és sztrájk („vadmacska sztrájk”, ahogyan azt az Egyesült Államokban hívják), függetlenül attól, hogy erről mit gondol némely szakszervezeti vezető vagy mit mond a sztrájk törvény betűje. Tekintettel a sztrájk jog siralmas magyarországi állapotára (különösen a közszolgáltatások esetében) a sztrájk törvény betűjének be nem tartása a polgári engedetlenség kiemelkedően igazolható esete ma Magyarországon. A polgári engedetlenség mindig kockázattal jár, mint ahogyan az együtt-nemműködés általában: Thoreau-t bebörtönözték az adófizetés megtagadása miatt, a lakbésztrájk résztvevői lakhatásuk elvesztését, a sztrájkolók pedig jövedelmüket és állásukat kockáztatják (e kockázat kezelésére szolgálna a sztrájk alap). Ma ráadásul mindezen felül a kormánypropaganda lejárató kampányával is számolniuk kell azoknak, akik hangot mernek adni különvéleményüknek. A kollektív cselekvés klasszikus problémájáról van itt szó: a pedagógusok összességében jobban járnának, ha mindannyian beállnának a tiltakozásokba, de az együtt-nemműködésben együtt nem működő pedagógusok is élvezhetik majd a mozgalom gyümölcsét – így az egyén szintjén adott esetben máshogy kerülhetnek mérlegre az érdeksérelmek, az igazságtalanságok felett érzett felháborodás, valamint a kockázatok.²⁵

Amikor a polgári engedetlenség a munkavégzés megtagadásában ölt testet, jogosan merülhet fel a kérdés, hogy hol húzódik a határ a polgári engedetlenség és az sztrájk között. A polgári engedetlenség olyan erőszakmentes, de jogellenes tiltakozási forma, amely a hatalommal való együttműködés valamilyen fokú nyilvános megtagadásával jár, célja pedig a hatalom közérdekű tevékenységének a megváltoztatása. Ez számos formában megnyilvánulhat, gondoljunk csak a passzív rezisztencia időszakára, amelynek az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után a kiegyezés vetett véget. Ez idő alatt számos állampolgár nem tett eleget az állammal szembeni kötelezettségeinek például az adófizetés és a nyelvhasználat vonatkozásában. A polgári engedetlenség járhat munkabeszüntetéssel, tiltott útlezárásokkal vagy éppen területfoglalással is, de mindenképpen erőszakmentes cselekvési forma és minden esetben jogellenes. Ez utóbbi egyúttal azt is jelenti, hogy azzal szemben a jogszabályban meghatározott szankciók is alkalmazhatók, így például az önkényes területfoglalók

²⁵ http://kettosmerce.blog.hu/2016/03/28/eljen_a_polgari_engedetlenseg_eljen_a_sztrajk
(letöltés ideje: 2017. március 9.)

eltávolíthatók, velük szemben eljárás kezdeményezhető, míg a jogosulatlan munkabeszüntetésnek munkajogi jogkövetkezmenyei lehetnek. A résztvevőket tipikusan a széleskörű elfogadottság és az érintettek nagy száma védi meg a súlyosabb következményektől. Amennyiben mindössze egy ember tagadja meg a munkát, annak a jellemző következménye a munkaviszony azonnal hatályú megszüntetése, de ha egy egész ágazatban mindenki így tesz, akkor aligha kerül sor több tízezer ember elküldésére. Az előbbiekkal ellentétben a sztrájk a munkavállalókat megillető alapvető jog – tehát nem jogellenes magatartás -, amelyet az Alaptörvény is deklarálnak. A sztrájkban részt vevő munkavállalók nem kényszeríthetők a munkabeszüntetés befejezésére. Sztrájk akkor kezdeményezhető, ha a vitatott kérdést illető kollektív munkaügyi vitában megtartott egyeztető eljárás hét napon belül nem vezetett eredményre vagy az egyeztető eljárás a sztrájkot kezdeményezőnek fel nem róható ok miatt nem jött létre. A sztrájk akkor minősül jogellenesnek, ha arra nem gazdasági és szociális érdekek biztosítása érdekében vagy a sztrájkjoggal visszaélve kerül sor, ha elmarad a fentiekben említett egyeztető eljárás, ha a lakosságot alapvetően érintő tevékenység esetén nem biztosított a még elégséges szolgáltatás, ha a munkabeszüntetés Alaptörvénybe ütköző cél érdekében történik, ha olyan egyedi munkáltatói intézkedéssel vagy mulasztással szemben kerül rá sor, amelynek megváltoztatására vonatkozó döntés bírósági hatáskörbe tartozik vagy ha a munkabeszüntetés kollektív szerződésben rögzített megállapodás megváltoztatása érdekében a kollektív szerződés hatályának ideje alatt következik be. A sztrájkra vonatkozó jogszabályi rendelkezések betartása esetén a sztrájkban résztvevők nem szankcionálhatók, azonban a munkabeszüntetés idejére munkabér nem jár. Amennyiben tehát egy csoportos munkabeszüntetésről kívánjuk eldönteni, hogy az sztrájknak minősül-e vagy sem, elsősorban azt szükséges megvizsgálnunk, hogy az abban résztvevők által betartásra kerültek-e a sztrájktörvényben foglalt jogszabályi előírások. A jogellenes sztrájk azonban nem feltétlenül tekintendő polgári engedetlenségnek, annak ugyanis alapvető célja az, hogy erőszakmentesen hívja fel az állam figyelmét valamely kérdésre, amelyben változást kíván elérni.²⁶

A pedagógusok mozgalma egyértelműen polgári engedetlenségnek minősült, mivel a célja elsősorban a közoktatásban tapasztalható kirívó igazságtalanságok, a művelődéshez, az egyenlő bánásmóddhoz és a tanítás szabadságához való alkotmányos emberi jogok sérelme elleni tiltakozás és a változás elérése volt. Az akció valóban kötelezettségszegéssel járt, épp ezáltal minősült polgári engedetlenségnek. A kötelezettségszegés abban állt, hogy a

---

²⁶ <https://szakszervezetek.hu/hirek/5008-sztrajk-vagy-polgari-engedetlenseg>
(letöltés ideje: 2017. március 10.)

munkavállalók egy óra erejéig nem vették fel a munkát vagy nem fogadták el a munkáltatói jogkör gyakorlójától az utasításokat vagy – az órák pótlásával – átszervezték a munkarendet. Ezeket a résztvevők nyíltan vállalták is, hiszen akciójuk célja nem a szabotálás volt, hanem a közoktatásban tapasztalható jogsérelmek súlyához méltóan hangsúlyos, nyilvános véleménynyilvánítás. A polgári engedetlenség mindig kötelezettségszegéssel történő véleménynyilvánítás, de a jogi kereteket fókuszáltnan, egyetlen ponton hágja át, és általánosságban inkább a jogrendszer javítását, nem pedig aláadását célozza. Éppen ezért a szervezők, résztvevők úgy tudják mérsékelni, minimalizálni az akcióban való részvétel jogkövetkezményeit, hogy biztosítják a kötelezettségszegésnek az ügy súlyával való arányosságát és indokolatlanul nem sértik mások jogait. Ebből a követelményből egyrészt az következik, hogy a polgári engedetlenség végső eszköz. Másrészt a szervezőknek, résztvevőknek az engedetlenség ideje alatt és megszervezése során is ügyelniük kell arra, hogy a polgári engedetlenség magját adó kötelezettségszegésen túl más kötelezettségeket ne sértsenek és másoknak a lehető legkisebb mértékű érdeksérelmet okozzák.²⁷

A polgári engedetlenség munkajogi vonatkozásait illetően, valamint annak a sztrájkjal való összevetése eredményeként megállapítható, hogy mindkét mozgalom a tömeg erejére épít, illetőleg a résztvevők jelentős számával kíván hatást gyakorolni, továbbá mind a polgári engedetlenség, mind a sztrájk ultima ratio jellegű megmozdulások. Elhatároló ismérveik abban rejlenek, hogy a polgári engedetlenségnek nincs direkt jogszabályi alapja, hatályos jogunk egyetlen jogi normája sem ismeri el a polgári engedetlenség legitimitását, amelyből következően a polgári engedetlenség fogalmilag jogellenes cselekmény, míg a sztrájk – a sztrájkról szóló törvény előírásainak maradéktalan betartása esetén – jogszerűnek minősül, valamint, hogy a polgári engedetlenség jogellenes voltából következően szankciót von maga után, míg a jogszerű sztrájk nem kerül (és nem is kerülhet) szankcionálásra. Összességében tehát, a polgári engedetlenségi mozgalom minősülhet egyben sztrájknak is, de a sztrájk önmagában soha nem tekinthető egyúttal polgári engedetlenségnek.

---

²⁷ <https://tasz.hu/tanszabadsag-program/tajekoztato-ckp-2016-marcius-30-ai-polgari-engedetlensegi-akciojaban-resztvevo> (letöltés ideje: 2017. március 11.)

6.5. A legalitás és legitimitás kérdései, valamint a polgári engedetlenség és az ombudsmani rendszer összefüggései

Cáfolhatatlan tény, hogy a polgári engedetlenség szorosan kötődik az állam és polgára között fennálló alapjogi-jogállami, a nemzetközi elvárásoknak is megfelelő viszonyrendszer létezéséhez. Csak úgy beszélhetünk polgári engedetlenségről, ha a polgár megteheti, hogy részlegesen engedetlenségre lép, és ne a rendszer egésze ellen (utóbbi már ellenállásnak minősül), éppen az alapjogok teljességének érvényesülése érdekében, és nem állítják ezért falhoz, hanem lehetősége van a tisztességes eljárásra és a fellebbezésre, fordulhat a nyilvánossághoz jogsértésének szerinte legitim és legális indokait előadva és van érvényességi igénye annak, hogy racionális és szabad jogi-politikai diskurzusban álláspontja érdekében mozgósítsa a közvéleményt, amelynek alakulása demokratikusan befolyásolhatja az alapul fekvő probléma újraszabályozását. A polgári engedetlenség szerepkörének gyakorlásához és az „ombudsmankodáshoz” egyaránt szükség van a jogállamot jellemző kreatív ellentmondásra a legalitás és a legitimitás között. A jogállam normarendszere és a normák transzparenciája, koherenciája a nemzetközi jog és a belső jog tekintetében definiálja, hogy mi az, ami kívül van a legalitáson, avagy a határain elhelyezkedő, ún. borderline eset. A jog belső világosságán és összefüggésrendszerén túli szempont a legitimitásé, azaz, hogy az adott jogi normát, jogviszonyt, eljárást, esetet a jogállami és emberi jogi kultúra egyetemes és kultúraspecifikus normái szerint elfogadhatónak, érvényesnek és támogathatónak tekintjük-e. A jog nem ellentmondásmentes kristályszerkezet, noha vezérelvei szerint azzá kíván válni. József Attila szavait idézve a törvény szövedéke mindig felfeslik valahol, ezért van szükség a jogállam sok ellenőrző technikájára a modern demokráciákban. A legalitás szempontján túlmenően ott áll azonban a legitimitás és annak a legalitáshoz való viszonya, amely az engedetlenségi és az ombudsmani tevékenység közös alapjai közé tartozik, mivel általánosságban véve mindkettő az alkotmányos visszasságok ellen irányul, még hozzá az alkotmány és a törvények szellemének megfelelő állapotok érdekében, és mint ilyen, a legitimitás szempontjait képviseli a legalitással szemben, tehát a törvény szellemét a törvény betűjével szemben. Ugyancsak a polgári engedetlenség és az ombudsmankodás közösségét alkotja a két tevékenység szankcióhiányos jellege. Az engedetlenségi tevékenysége akadályozhat valamilyen folyamatot, de nincsen rá jogilag halasztó hatálya. Azután, ha a jog megváltozik, akkor a korábbi illegális tiltakozás megítélése is megváltozhat, jogszerűre. Ehhez hasonlóan az ombudsman kritikái, ajánlásai, kezdeményezései sem rendelkeznek kötelező erővel. Mindkét tevékenység ezért is nagymértékben rászorul a habermasi értelemben vett kritikai

nyilvánosságra és annak mediatisált formáira, hiszen a polgárok csak ily módon szerezhetnek tudomást az alapvető jogaikat érintő engedetlenkedésről, illetve ombudsmani tevékenységről. A média hadilábon áll a kritikai nyilvánossággal, ezért a mai engedetlenkedők erősen építenek a posztmodern mobil kommunikációs technológiák által biztosított ellen nyilvánosságra. A civil jogvédelem és annak nyilvánossága mind az engedetlenkedők, mind az ombudsmanok, mind a kvázi-intézményes civil jogvédő szervezetek szócsove. Az azonosság és a közösség azonban nem feledteti, hogy ha az államot és a civil társadalmat Hegel módján vertikálisan értelmezzük, akkor az ombudsmani intézmény és az engedetlenség egyaránt az állam és a civil társadalom közötti közvetítő szférában helyezkednek el. Azonban az ombudsman közelebb áll a felső pólushoz, az alkotmány, a jogrend, a jogérvényesítés bürokratikus területeihez. Bár Hegel nem ismeri el őket, de az engedetlenkedők az ő logikájával szemben alulról szólítják meg az alkotmányosságot és a jogrendet, és kívánják megváltoztatni azt. Az ombudsman és az engedetlenkedő egyaránt a természetjogot, az univerzális emberi jogi normákat képviseli az állam pozitív jogával és adminisztratív realitásaival szemben, de más szerepkörben, eltérő adminisztratív-jogi feltételrendszerben működnek. Erre utal a felelősség eltérő alakzata is, hiszen az ombudsman felelősségre vonása az általános szabályokon túli magas anyagi és eljárásjogi küszöbök betartásával lehetséges, míg a polgári engedetlenkedő éppenséggel azért a plusz vagy kiegészítő megítélésért küzd, hogy köztörvényes, avagy szabálysértési felelőssége ne a szokott jogi keretek között érvényesüljön, és arra hivatkozással mentesüljön alóla, hogy súlyosabb alkotmányos visszásságra hívja fel a figyelmet. A polgári engedetlenkedőnek igen magas elköteleződéssel és ún. civil kurázsival kell rendelkeznie, hogy vállalja azt a küzdelmet, amelynek révén tevőleges és nyilvános felelősségre vonással kísérli meg bizonyítani, hogy adott normák és jogviszonyok ellenkeznek az emberi jogok és az alkotmányos demokrácia alapnormáival. A cél az alkotmányos jogfejlődés, az alkotmányos reform ügyének szolgálata. Az ombudsman és az engedetlenkedők, valamint a civil jogvédők egy hajóban ülnek a jogállam realitásainak bürokratikus torzulásaival, a hazai és a nemzetközi emberi jogi sérelmekkel, a demokrácia megkérdőjelezésével szemben. Ebben a hajóban sokan elférnek, azonban különböző szerepkörök vannak, amelyek nem rendeződnek az igazi hajó szervezetéhez hasonlítható hierarchiába, és nincsen felettük egy mindenható kapitány. A polgári engedetlenkedő, az ombudsman és a civil jogvédő egyszerre in- és outsiderok saját hazájukban, mert a kibontakozó globális civil társadalom, az emberek közötti kozmopolita jogközösség polgárai, akik legitimitásukat – főként az autokratikus rendszerekben – éppen a nemzetközi jogból és a globális civil társadalomból merítik. Az engedetlenkedő és az ombudsman folyton

egyensúlyoznak a belső és a nemzetközi jog, a pozitív jog és a természetjog, a múlt és a jövő, a kényszer és a szabadság birodalmai között.²⁸

---

²⁸ Szabó Máté: Polgári engedtlenség és civil kultúra, Az ombudsmani intézmény és az „emberi jogok kelet-európai forradalmának” szellemisége 10-15. o.
http://www.civilszemle.hu/downloads/cikkek/2009/20szam_2009_3_Szabo_7-20.pdf
(letöltés ideje: 2017. március 6.)

7. A polgári engedetlenség büntetőjogi vonatkozásai

A polgári engedetlenség a szabályok demonstratív semmibe vételét jelenti. A mozgalom célja abban áll, hogy a demonstrálók felhívják a figyelmet bizonyos visszasságokra vagy pedig meghatározott politikai célokért állampolgárokat vagy állami szerveket megakadályozzanak szabad döntéseikben, illetve adott esetben kényszerítsék őket valamire. A büntetőjog az emberi cselekményeket alapvetően két csoportra osztja: jogszerű és jogellenes cselekményekre. A büntetőjog értékrendjében a bűncselekmény elkövetője a társadalomra nézve veszélyes és káros cselekedetet hajt végre. A jót megtestesítő – amely alatt elsősorban a közjót megtestesítő állam és jog értendő – és az ellene fellázadó, rosszat elkövető tettes képlete az, amelyre a büntetőjog igazán fókuszál. A büntetőjog legkeményebb próbája pedig az, ha a bűncselekmény éppen az állam jóságát, erkölcsi felsőbbrendűségét, tehát a közérdeket képviselő jellegét kívánja megkérdőjelezni. A jogellenes cselekmény a büntetőjog szempontjából biztosan rossz, míg a nem jogellenes lehet közömbös vagy épp kívánatos. Az európai kontinens jogrendszerének büntetőjoga egyaránt a nullum crimen sine lege elv alapján áll, amelynek értelmében kizárólag az a cselekmény minősülhet bűncselekménynek, amelyet a törvény – a visszaható hatály tilalma okán a cselekmény elkövetését megelőzően - annak nyilvánít. Összességében tehát utólag, azaz a cselekmény elkövetését követően nem lehetséges azt bűncselekménynek minősíteni, ha az előzőleg nem nyert törvényi meghatározást. Utólagosan nem lehetséges valamiről kijelenteni, hogy annak elkövetésekor bűncselekmény volt, és legfőképpen nem lehetséges valami olyasmiről kijelenteni, hogy bűncselekmény, ami előzőleg nem volt meghatározva a törvényben. A bűncselekmény létrejöttéhez minden esetben szükség van egy, a büntető törvényben bűncselekményként tételezett definícióra, amely nem más, mint a törvényi tényállás. Amennyiben bűncselekmény valósul meg, az elkövetett cselekmény minden esetben a törvényi tényállás keretei közé illeszkedik, bűncselekmény elkövetése esetén tehát az elkövető úgynevezett tényállásszerű cselekményt valósít meg. A büntető törvények tartalmazznak azonban olyan okokat, amelyek az általában megtiltott magatartást valamely különleges szituációra tekintettel mégis megengedetté teszik. A leginkább közismert ilyen tétel a jogos védelem: az emberölés például általános jelleggel tilalmazott magatartásnak minősül, ám ha az elkövetőt támadás éri vagy az életére törnek, a saját védelméhez szükséges és a támadással arányos mértékben jogosult megvédeni saját életét, amelynek keretében – a törvényi feltételek teljesülése esetén - akár a támadó életének kioltására is sor kerülhet. A hatályos magyar Büntető Törvénykönyv 4. § (1) bekezdése határozza meg a bűncselekmény

fogalmát, amelynek értelmében bűncselekmény az a szándékosan – vagy ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli. A bűncselekmény idézett törvényi meghatározásának értelmezéséből következően a bűncselekménynek négy fogalmi eleme van, nevezetesen a tényállásszerűség, a büntetni rendeltség, a bűnösség és a társadalomra veszélyesség. A polgári engedetlenség szempontjából leginkább a társadalomra veszélyesség érdemel kiemelés a feni fogalmi elemek közül, hiszen a politikai tartalmú cselekvések esetén az akció résztvevői gyakran érvelnek azzal, hogy valójában épp az általuk tanúsított magatartás az, amely a társadalom javát szolgálja. Az ilyen argumentáció sikere a büntetőjogban azonban csekély, ugyanis a tényállás meghatározása egy előrehozott állami értékelést jelent, méghozzá annak kinyilvánítását, hogy a törvényhozó szerint az adott cselekmény tipikusan társadalomra veszélyes. A társadalomra veszélyesség fogalmáról a hatályos Büntető Törvénykönyv 4. § (2) bekezdése rendelkezik, amely szerint társadalomra veszélyes cselekmény az a tevékenység vagy mulasztás, amely mások személyét vagy jogait, illetve Magyarország Alaptörvény szerinti társadalmi, gazdasági, állami rendjét sérti vagy veszélyezteti. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk tehát, hogy a polgári engedetlenség épp annyi eséllyel minősül jogellenesnek, mint bármely más emberi magatartás vagy bármely más tünetegyüttes. A büntetőjog nem képes (és nem is lehet képes) másként értékelni a polgári engedetlenség keretében elkövetett jogellenes cselekményeket, mint az egyéb közönséges bűncselekményeket, így a polgári engedetlenség büntetőjogi szempontú privilegizált értékelésére a hatályos törvények szerint nincs lehetőség. Amennyiben büntetőjogi felelősségre vonásra kerül sor, kizárólag a büntetés kiszabás körében értékelhető a cselekmény polgári engedetlenség keretében történő megvalósulása, de sosem annak eldöntésénél, hogy megvalósult-e bűncselekmény. Az, hogy valamely cselekmény bűncselekmény-e vagy sem, nem elhatározás kérdése – hiszen ahhoz az általános definíciónak szükséges egybeesnie egy alávonható életbeli magatartással -, az azonban már döntés kérdése, ahogyan a gyakorlatban ennek konzekvenciáit alkalmazzák. A jogalkotó Európa-szerte nagy figyelmet fordít a polgári akciókra és azokra gyakran sürgős törvényalkotással reagál. Az 1968-as és részben 1969-be nyúló diákmegmozdulásokat követően új demonstrációs büntetőjogot hoztak létre Európa számos államában. Ahogyan a résztvevők számára világossá vált például, hogy az ilyen tömegmegmozdulásokról videófelvétel készül, elkezdtek álarcokat viselni, amely tendenciának köszönhetően számos országban magát az álarcos megjelenést foglalták bele a tényállásba, tehát az vált büntetőjogilag jogellenes cselekménnyé, ha valaki egy ilyen demonstrációban úgy jelent meg, hogy ő ott személyében nem ismerhető fel. A kérdés

felértékelődését bizonyítja, hogy az irodalomban e tárgykört demonstrációs büntetőjognak kezdték nevezni. Az viszont már nem sajátos büntetőjogi, hanem inkább egy gyakorlati bűnüldözési jogalkalmazási szempont, hogy a tömeges megmozdulások esetén az állam hogyan képes realizálni az általa alkotott jogrendet, jelen esetben büntetőjogi igényét. Elsősorban a tömegesség az a tényező, amely adott esetben rendkívül nehézvé vagy épp lehetetlenné teszi a büntetőjogi szankció alkalmazását. Az pedig a jogon kívüli vagy legalábbis a büntetőjogon túli szférákba vezethet, hogy a felelősségre vonás gyakorlati nehézségeivel összefüggő vagy egyéb szempontok indítják-e a törvényhozót olyan intézkedésre, amely végül is a büntetőjogi felelősségre vonás mellőzésével járó megoldást hozhat.²⁹

A polgári engedetlenség fogalma természetesen definícióra csábít, aminek egy jogásznak nem is volna szabad ellenállnia. A polgári engedetlenség gyűjtőfogalma alá vont jelenségekkel kapcsolatban olyanfajta különbségtétel mutatkozik indokoltnak, amely az egyes intézkedések ellen protestáló akciót megkülönbözteti az egészet opponálótól, tehát az egész rendszer megkérdőjelezésétől, azonban a büntetőjog szempontjából ezek a megkülönböztetések igazán kevés gyümölcsöt ígérnek, mivel még a jól sikerült definíció sem fog bebocsátást nyerni a büntetőjog fogalomrendszerébe, amelyből következően annak jogi hatása sem lesz. Ismert olyan vélemény, amely szerint a büntetőjog a polgári engedetlenségnek a mostohanővére. Mércéje annak, hogy a kitűzött politikai célok érdekében meddig mennek el és az engedetlenek mennyire vállalják a jogi szankciók alkalmazását. Hisz az engedetlenség kifejezése abban is megnyilvánulhat, hogy a jogrend által arra a magatartásra ígért szankciót az akcióban résztvevők látványosan elvállalják, és így a maguk értékrendjét szembeállítják a jog értékrendjével, még hozzá abban a reményben, hogy a végén kiderül, hogy az ő értékrendjük fölötté áll a jogi szabályozás alapjául szolgáló értékrendnek. A büntetőjog – különféle ideológiákkal és indokrendszerekkel alátámasztva - azon tétel alapján áll, hogy a jogellenes cselekedetek rossz cselekedetek. Abból indul ki, hogy az állam erkölcsi fensőbbiséggel rendelkező, a közösség, a társadalom érdekeit kifejező szerve, a törvényhozó hatalom által elkerülendőnek nyilvánított magatartás tanúsítása közösségi érdekeket sért, és mint ilyen, rossz. A büntetőjog értékrendjében tehát a bűncselekmény elkövetője rossz cselekedetet hajt végre, és a jót, illetve a közjót megtestesítő állam és jog és az az ellen fellázadó tettes képlete az, amely a büntetőjog szférájára tartozik. Az, hogy a büntetőjog jogellenes és nem jogellenes cselekményekre osztja az emberi magatartásokat, természetesen nem jelenti azt, hogy a nem

---

²⁹ <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-legfobb-ugyesz-meghatarozasai> (letöltés ideje: 2017. március 14.)

jogellenes cselekmények egyszerre erkölcsi jóként lennének posztulálva, hiszen e minőség kívül esik a büntetőjogi értékelésen.³⁰

A polgári engedetlenség két kategóriája különböztethető meg, nevezetesen a közvetlen és a közvetett polgári engedetlenség. A közvetlen polgári engedetlenség azt jelenti, hogy kifejezetten a kifogásolt és megváltoztatni kívánt szabályt sértik meg, míg a közvetett polgári engedetlenség esetében nem közvetlenül az igazságtalan jogszabályt, hanem egy (vagy több) azzal összefüggő másik normát sértenek meg. A polgári engedetlenségben résztvevők többsége tisztában van azzal, hogy a cselekmény jogellenességén mit sem változtat, hogy azt a polgári engedetlenség jegyében követik el, valamint, hogy a jogi minősítés szempontjából a morális szempontokra történő hivatkozás alapján sem tehető különbség az egyes jogsértések között, mint ahogyan az sem törvényszerű, hogy a jogkövetkezmények megállapítása során meghatározó jelentőséget tulajdonítanak majd az igazságérzetre való hivatkozásnak. Az engedetlennelkedők általában elfogadják az előbbieket és sok esetben bűnösnek is vallják magukat vagy legalábbis azt nem cáfolják, sőt, azzal is tisztában vannak, hogy pénzbüntetés vagy akár szabadságvesztés szankciót is maga után vonhat az elkövetett bűncselekmény. Igazságtalan azzal vádolni a polgári engedetlenségi mozgalmat, hogy a jogi szabályozás egészét támadja, sőt, épphogy a szankció ellenére feláldozza önmagát azért, hogy rámutasson az igazságtalan szabályokra és elérje azok megváltoztatását. Másrészt, az engedetlennelkedőt soha nem személyes érdekei és önnön előnyszerzése motiválja, hanem minden esetben a politikai közösség egésze érdekében lép fel az igazságtalannak vélt szabállyal szemben.³¹

A jog meglehetősen nehezen képes kezelni a polgári engedetlenséget, viszont valamely formában mindenképpen szankcionálni kívánja azt. Jelenleg sehol a világon nem létezik a polgári engedetlenségre nézve büntetőjogi tényállás, viszont az engedetlennelkedők szemben mindenhol alkalmaznak valamilyen büntetés kiszabására alkalmas jogi formulát. A tiltakozók szempontjából ennek előnye az, hogy amennyiben akciójuk jelentős nyilvánosságra tesz szert és jól fogalmazzák meg etikai fenntartásaikat, valamint következetesen erőszakmentesek tudnak maradni, akkor élvezve a társadalom jelentős részének szimpátiáját, cselekedetüket a

---

³⁰ Györgyi Kálmán: Dogmatikai megfontolások a polgári engedetlenség büntetőjogi megítéléséről (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 131-135. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

³¹ Carl Cohen: Civil disobedience and the law

<http://www.carl-cohen.org/docs/Civil%20Disobedience%20and%20the%20Law.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 21.) 4-6. o.

jog és a bíróság oly csekély súlyúnak minősíti, hogy csupán formális jellegű büntetésre kell számítaniuk. Magyarországon nincs kialakult joggyakorlat a polgári engedetlenség megítélésére, azonban a tapasztalatok alapján rendszerint a gyülekezési jog vagy a közlekedés rendjének megzavarása mentén indul az eljárás. A polgári engedetlenségi mozgalomban résztvevők jellemzően garázdaság, hivatalos személy elleni erőszak, illetve közfeladatot ellátó személy elleni erőszak bűncselekményért, illetve a gyülekezési joggal visszaélés szabálysértéséért kerülnek felelősségre vonásra.³²

A büntetőjog kizárólag azt vizsgálja – és kizárólag csak azt van lehetősége vizsgálni -, hogy a polgári engedetlenség során megvalósult-e bűncselekmény, és amennyiben igen, annak elkövetéséért felelősségre vonható-e az elkövető. A büntetőjog számára közömbös marad az elkövetett bűncselekmény motívuma, célja és annak erkölcsi megítélése, hiszen e szempontok a bűncselekmény elkövetésének ténye és annak jogi minősítése szempontjából egyaránt irrelevánsak. A büntetéskiszabás körében értékelhető ugyan a bűncselekmény elkövetésének indoka, célja és a különféle morális hivatkozási alapok, ám ez mit sem változtat azon, hogy a polgári engedetlenség körében elkövetett jogellenes cselekmény büntetőeljárás – és annak következményeként szankciót - von maga után. Megjegyzi a szerző, hogy e fejezetben a bűncselekmény és a büntetőeljárás fogalmak egyaránt tágan értelmezendők, hiszen a polgári engedetlenség körében elkövetett jogellenes cselekmény – bűncselekményen kívül – szabálysértést is megvalósíthat, amelynek elbírálása szabálysértési eljárás tárgya. Tekintettel arra, hogy a büntetőjogi értékelés kizárólag a hatályos büntető jogszabályok által meghatározott bűncselekmények megvalósulására fókuszál, első pillantásra úgy tűnik, hogy mindez a dolgozat hipotézisének cáfolatát sugalmazza, hiszen hogyan is lehetne erényes olyasmi, amely a mindenkorai büntető jogszabályok által tilalmazott és szankcionált cselekmény? E kérdés átvezet a jog és az etika kapcsolatának, a jogi szabályozás céljának, az igazságosság eszményének és a jogi érvényesség kritériumainak vizsgálatához, amelyek a jelen fejezet büntetőjogi szempontú vizsgálódásainak okán a Radbruch-formulán keresztül nyernek bemutatást.

---

³² http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=10428:polgari-engedetlenseg&catid=797:erdekervenyesitesi-es-vedelmi-abc-lexikon&Itemid=696
(letöltés ideje: 2017. március 14.)

7.1. A Radbruch-formula

Gustav Radbruch a 20. században, a Weimari Köztársaság idején igazságügyi miniszterként tevékenykedő jogtudós volt, aki a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően lemondott posztjáról és visszavonult a politikától. Az általa kidolgozott Radbruch-formula a jog és a moralitás közötti összefüggésre kíván választ adni. A jog közismerten eszköz arra, hogy a politikai hatalom törvények formájában megvalósítsa céljait. A jog tehát minden esetben a hatalom céljait szolgálja, azonban a hatalom felé elvárás, hogy olyan törvényeket fogalmazzon meg, amelyek egyúttal megfelelnek az uralkodó erkölcsnek és az igazságot szolgálják. A gyakorlat tapasztalatai alapján azonban a jog és az erkölcs korántsem érvényesülnek együttesen, tehát a jog erkölcs szolgálatába történő állítása egy ideális állapotot feltételez. Radbruch arra próbált választ adni, hogy ha az erkölcsi normák megsértése oly jelentős mértéket öltene, hogy az szinte már elfogadhatatlan, akkor tekinthetők-e semmisnek a hatalom által alkotott törvények, vagyis a jogkövető magatartást fel lehet-e cserélni a törvények elutasításával és figyelmen kívül hagyásával. Radbruch a *Süddeutsche Zeitung* hasábjain a következők szerint fogalmazta meg a későbbiek során Radbruch-formulaként ismertté vált tételét: „az igazságosság és a jogbiztonság közötti konfliktust úgy lehet kiküszöbölni, hogy a pozitív, írott szabályban rögzített és a hatalomtól biztosított jog akkor is elsőbbséget élvezne, ha tartalmilag igazságtalan és célszerűtlen, kivéve, ha a tételes törvénynek az igazságossággal való ellentéte oly elviselhetetlen mértékűvé válnék, hogy a törvénynek az igazságosság előtt, mint helytelen jognak meg kellene hátrálnia. Lehetetlen pontosabb vonalat húzni a törvényes jogtalanság és a helytelen tartalom ellenére még érvényes törvény közé, de egy másik éles határvonalat megvonhatunk, ahol az egyenlőséget, ami az igazságosság magja, a pozitív jogalkotás által tudatosan megtagadják, ott a törvény nem csak helytelen törvény, hanem inkább hiányzik belőle egyáltalán a jogi jelleg. Mert a jogot, beleértve a pozitív jogot is, nem tudjuk másképp meghatározni, mint rendként és szabályként, amely értelmének megfelelően az igazságosság szolgálatára hivatott.” Az idézett tétel értelmezése alapján megállapítható, hogy Radbruch egészen addig a pozitív jog primátusát hirdeti, ameddig a jogi szabályozás elviselhetetlen igazságtalanságot nem eredményez.³³

Radbruch alapvetően elismeri és támogatja a joguralom és a jogbiztonság eszményeit, azonban nem parttalanul, mert ha a jogi szabályozás az igazságtalanság túrhetetlen mértékét okozza –

³³ http://tarski.blog.hu/2016/08/20/radbruch-formula_hatarai (letöltés ideje: 2017. március 15.)

azaz túlterjeszkedik azon a mozgástéren, amelyen belül még elviselhető az igazságtalanság -, annak meg kell hajolnia a moralitás előtt. A Radbruch-formula tulajdonképpen oly módon is értelmezhető, hogy ameddig az igazságtalanság nem minősül elviselhetetlen mértékűnek, addig a jogbiztonság és a joguralom értékei felülírják az igazságosság iránti igényt, ellenben ha az igazságtalanság már tűrhetetlen, a moralitás felülírja mind a joguralmat, mind a jogbiztonságot.

A Radbruch-formula kétség kívül megfelel a társadalom feltételezett kollektív igazságérzetének, kritikusai szerint azonban több szempontból is meghatározhatatlan. A legnagyobb bizonytalanság magával az igazságossággal szemben vethető fel, hiszen az általánosan elfogadható, hogy a mindenkori jogi szabályozásnak az igazságosságot kell szolgálnia, azonban ennek konkrét tartalma mégsem határozható meg. A náci Németországban például igazságosnak tartották azt, hogy az ún. egészséges népérzület ellen vétő személyt akkor is meg kell büntetni, ha a jog kifejezetten nem rendelkezik arról. A Radbruch-formulával szemben felhozott gyakori érv a még elviselhető és a már elviselhetetlen igazságtalanság közötti határvonal definiálhatatlansága. A kritikusok szerint a Radbruch-formula nem képes feloldani önnön belső ellentmondását, amely a jog és a moralitás antinómiájából következik. Továbbra sincs egyértelmű határvonal az igazságtalan jog és a törvényes jogtalanság között, ami egyúttal jelzi két szélsőséges joggyakorlat lehetőségét is. Sem a jog, sem pedig az etika nem képes megbízható iránymutatást adni az igazságosság kérdésére, ezért az egyén védtelenné és egyúttal hajlamossá válhat arra, hogy külső sugalmazásnak essék áldozatul.³⁴

---

³⁴ http://tarski.blog.hu/2016/08/20/radbruch-formula_hatarai (letöltés ideje: 2017. március 15.)

8. A polgári engedetlenség gyakorlati dimenziói

8.1. Képezheti-e polgári engedetlenség alapját a vallási motívum?

2011 áprilisában Franciaországban hatályba lépett az arc nyilvános helyen történő elfedését tiltó ún. fátyoltörvény, amely engedetlenségi mozgalom kibontakozását generálta. A felmérések szerint ez körülbelül kétezer muszlim nőt érint közvetlenül, akik mind vallási okokból viselik az arcukat, illetve a burka esetében az egész testüket elfedő fátylakat. A fátyoltörvény hatályba lépése óta hat esetben rendelték el a pénzbüntetéssel járó ítélet végrehajtását. A nők egy része Rachid Nekkaz muszlim üzletember segítségével szegül ellen a törvénynek, aki egymillió euró értékben hozott létre pénzügyi alapot a törvényt megszegő nők pénzbüntetéseiének kifizetésére, amelyből Rachid már több ízben rendezett büntetéseket Franciaországban és Belgiumban. A fátyoltörvény által kiváltott lázadás felveti a kérdést, miszerint lehetséges-e polgári engedetlenségként értelmezni egy vallási alapú, vallási kérdés által indukált ellenállási mozgalmat?

Rachid Nekkaz francia üzletember, az El a kezekkel az alkotmányomtól nevű szervezet alapítója a következőket nyilatkozta a fátyoltörvénnyel kapcsolatban: „én felhívást intézek a polgári engedetlenségre. Azt mondom a nőknek, ne féljenek és igenis lépjenek ki az utcára fátylaikat viselve. Büntetéseik kifizetésével a törvényt értelmetlenné és hatástalanná teszem. Ezzel megalázom a politikusokat.” 2003 októberében Lila és Alma Lévy, Párizs egy külvárosi középiskolájának tanulói megtagadták, hogy a tanítás idejére levegyék a fejüket fedő kendőket. Ezzel a tetteikkel megsértették azt a szabályt, amely megtiltotta, hogy a tanulók szembeötlő vallási öltözéket, illetve szimbólumokat viseljenek, mint például a burka és a nikáb. Fátyolviselési szándékuk mellett konokul kitartottak, függetlenül attól, hogy muszlim zsidó családból származtak, amely nem tette azt számukra kötelezővé. Konokságuk oda vezetett, hogy eltanácsolták őket az iskolából. Az iszlám terror általános fenyegetettségének árnyékában a franciák nem igazán ellenkeztek a meghozott törvénnyel szemben. A törvény hatályba lépését követő évben Adam Sage, a Times újságírója a következőképp összegezte a történeteket: egy évvel a törvény hatályba lépése után 626 muszlim lány indult el fátylakban az iskolába, az év elején számlált 1645-höz és az évtized eleji 5000-hez képest. Az említett lányok közül a tanáraikkal történt elbeszélgetés után további 496 volt hajlandó fátylaikat levenni, a fennmaradó 45 tanulót pedig eltanácsolták iskoláikból. A fátyoltörvényt „a köztársaság arca fedetlen”

jelmondat promotálta, amely Franciaországot az első olyan uniós országgá tette, amely fátyoltilalmat hozott. A fátyoltörvény értelmében aki nyilvános helyen bármely okból elfedi az arcát, 150 eurós büntetést és néhány órányi ún. polgári köznevelést kockáztat. A francia hatalmi szervek és a tilalom támogatói két okkal magyarázták a törvényi tilalom szükségességét. Az egyik az a bizonyítható tény, hogy az arcot eltakaró fátyol közvetlen közbiztonsági veszélyt jelent, mivel példák támasztják alá, hogy a terroristák jellemzően burka alá bújva követik el a merényleteket. A másik érv szerint a burka a férfiak nők ellen használt fegyvere, amelynek viselése elidegenedést és diszkriminációt eredményez női viselői számára. A fátyoltörvény támogatói azt hirdetik, hogy az képes felszabadítani a nőket, visszaadva nekik ellopott identitásukat. Úgy vélik, hogy a kendőt viselő muszlim asszonyok eleve hátrányt szenvednek a munkavállalás során olyan esetekben, ahol tiltva van az arc elfedése. Ezenkívül mindennapi kommunikációjukat is megnehezíti, mert a lakosság nagy részéből félelmet és gyanakvást váltanak ki. Háborítatlanságukban szűk privát szférájukat magában foglaló izolált létezésre vannak kényszerítve, amely lényegesen eltér a nyugat-európai társadalmakban megszokott életviteltől. A törvényhozatalt nem kísérték tömeges gyülekezések és tüntetések, azonban két nikábot viselő nő mégis magára vonta a nyilvánosság figyelmét, amikor a kormánypárt egy képviselőjét látogatták meg születésnap tortával a kezükben. Ők voltak az első olyan áldozatai a törvénynek, akiket pénzbüntetésre ítélték. Két egyetemista lány pedig azzal protestált, hogy derékig érő nikábjában és rövidnadrágban sétált a városban és különböző állami intézmények előtt fényképezkedtek. A legfrissebb információk szerint pénzbüntetést már több ízben kiszabtak, azonban a polgári köznevelés, mint szankció alkalmazása annak ellenére nem jellemző, hogy a törvény megsértésekor az szintén kötelező lenne. Az alábbiakban elemzésre kerül, hogy a törvényi tilalom ellenére történő fátyolviselés megfelel-e a polgári engedetlenség fogalmi kritériumainak annak ellenére, hogy azt vallási motívum vezérli.

1. Szembeszegülés egy törvénnyel: amennyiben egy legálisan meghozott és alkalmazott törvény sérti az igazságosság általános alapelveit, a polgároknak ettől való fenyegetettségükben jogukban áll azt megtagadni. A polgári engedetlenség illegális, legitim viszont abban az értelemben, amit Rawls nyilvános igazságérzetnek nevez. E fogalmi elem teljes mértékben teljesül a fátyoltörvény által kiváltott mozgalom esetében, hiszen a törvény jogszerűen került megalkotásra, azonban sérti az igazságosság elveit, mivel megtiltja a kisebbségnek, hogy szabadon kifejezhesse vallási meggyőződését.

2. Erőszakmentesség: a fátyoltörvény esetében sem a tiltakozások, sem a büntetés végrehajtása során nem mutatkozott erőszak, így a polgári engedetlenség ezen kritériuma is megáll.

3. Nyilvánosság: világos, hogy az a nő, aki otthonában viseli nikábját vagy burkáját, nem követ el szabálysértést, amellyel a fent említett esetek elkövetői is tisztában voltak. Tekintettel arra, hogy mind a szülinapi tortával elkövetett lázadás, mind a nyilvános fényképezkedés résztvevői nyilvánosan, illetve a nyilvánosság bevonásával demonstráltak, a polgári engedetlenség fogalmi kritériuma is teljesülni látszik.

Amennyiben Rawls elméletét a fátyoltörvény által kiváltott ellenállásra vonatkoztatjuk, kérdésessé válik annak polgári engedetlenség mivolta. Rawls elismeri, hogy vallási, békejogi és hasonló okok lehetnek engedetlenségi akciók motivációi, ez azonban még nem jelenti egyértelműen azt, hogy polgári engedetlenségről beszélünk. Szerinte a polgári engedetlenség politikai és nem vallási aktus, amely számon kéri a polgári társadalom erkölcsi alapjait. A jog általános elvein nyugszik és nem egyes vallások elvein, amelyek nem vonatkoznak a társadalom minden tagjára, akiktől nem is várható el feltétel nélküli elfogadásuk. A nem politikai koncepciók sem elhanyagolhatóak, de semmiképp nem azonosíthatók a politikaiakkal. A polgári engedetlenséggel ellentétben másfajta szabályszegéseknek jócskán lehetnek vallási alapjaik. Erre Rawls olyan példákat hoz, mint a hadba vonulás megtagadása, a Jehovák hitvallása, miszerint nem köszöntik a zászlót vagy a korai keresztények ellenszegülése a pogány szertartásoknak. Hol helyezhetők el tehát azok a muszlim nők, akik nem hajlandók vallási szimbólumaik megtagadására, csak hogy tisztelhessék az állami törvényt? Rawls azt válaszolná, épp a lelkiismereti kötelesség és a polgári engedetlenség között.³⁵

A szerző a Rawls által megfogalmazottakkal szemben eltérő véleményt képvisel és közömbösnek véli, hogy a mozgalmat vallási motiváció vezérli-e vagy sem. Amennyiben a polgári engedetlenség fogalmi elemei megvalósulnak, a vallási motívum sem minősülhet olyan érveknek, amely a mozgalom polgári engedetlenség mivoltának cáfolatát eredményezné. Vitan felül áll, hogy a fátyoltörvény által előírt tilalom alapvetően vallási kérdés, azonban azzal, hogy az törvényi szinten került szabályozásra, maga is politikai töltetet kap és politikai kérdéssé válik, így nem tekinthető helytállónak az az érv, hogy a fátyoltörvény ellenében kibontakozott mozgalom annak nem politikai mivolta miatt nem minősülhet polgári engedetlenségnek. Másrészt annak ellenére, hogy a törvény közvetlen célpontjai a fátyolviseléssel érintett nők, még lehetséges, hogy a mozgalomban olyan polgárok is részt vegyenek és kinyilvánítsák

---

³⁵ Jelena Ozeovic: Vallási motívum a polgári engedetlenség alapjaként
http://www.southeast-europe.org/pdf/08/DKE_08_M_PF_Ozeovic-Jelena_Bokfi-Emese_ZF.pdf
 (letöltés ideje: 2017. március 16.)

véleményüket, akik a fátyoltörvény alapjogot sértő mivolta ellen kívánnak fellépni. Ugyancsak helytelen az az érv, miszerint az akció jogellenességét megszünteti a pénzbüntetésnek a francia üzletember által e célból létrehozott alaphól történő kiegyenlítése, hiszen a pénzbüntetés megfizetése mit sem változtat a nyilvános fátyolviselésben megtestesülő jogellenes cselekmény megvalósulásának tényén és a szankció alkalmazásán.

8.2. A plakátrongálás, mint polgári engedetlenség

A Társaság a szabadságjogokért (TASZ) szerint a plakátrongálás nem más, mint a civil kurázi jegyében fogant polgári engedetlenség: egy igazságtalan intézkedés ellen valaki azzal arányos válaszlépést tesz. A TASZ felhívta az engedetlenkedők figyelmét, hogy míg a húszezer forint értékű plakátok letépeése csak szabállysértésnek, a kétszázzezer forint értékű keret megrongálása már bűncselekménynek minősül. A TASZ javasolja a plakátrongálók számára az önfeljelentés során annak közlését, hogy a cselekmény a polgári engedetlenség jegyében, illetve politikai véleménynyilvánításként került megvalósításra, valamint, hogy az nem veszélyes a társadalomra. A plakátok letépeése az Eötvös Károly Intézet szerint is a polgári engedetlenség klasszikus esete, amikor az állampolgár erkölcsileg elutasítandó jognak szegül ellen. Sőt, mint közleményükben írják, az állam nevében szólók véleménynyilvánítási szabadsága távolról sem korlátlan, a plakátok kihelyezése sérti minden ember egyenlő méltóságának alkotmányos követelményét, a diszkrimináció tilalmába ütközik, alaptörvényellenes és szembe megy az állam nemzetközi szerződésekben foglalt kötelezettségeivel. Az Intézet szerint a plakátrongáló aktivisták fogdába zárása jogtalan, mivel arra csak bűncselekmény elkövetésének gyanúja esetén ad lehetőséget a jogszabály, márpedig itt nincs szó bűncselekmény elkövetéséről. Az, hogy a rendőrök az igazoltatást követően le akarták zárni az eljárásokat, majd mégis előállították a rongálókat, arra utal, hogy felsőbb utasításnak engedelmesskedtek.³⁶

Az Eötvös Károly Intézet véleménye szerint a plakátrongálás ügyében az a kulcskérdés, hogy a plakátok letépeése vagy átfestése veszélyes-e a társadalomra. Amennyiben nem, úgy a cselekmény nem minősülhet bűncselekménynek, csak szabállysértésnek. Ha ugyanis a cselekmény nem veszélyes a társadalomra, akkor büntetendő sem lehet. Majtényi László volt adatvédelmi biztos, az Eötvös Károly Intézet elnöke szerint, ha a bíróság mégis elmarasztalná

---

³⁶ http://index.hu/belfold/2015/06/08/tasz_csak_a_plakatot_a_keretet_ne/ (letöltés ideje: 2017. március 17.)

a plakátrongálókat, az ügy alkotmányjogi panasz alakjában szinte biztosan az Alkotmánybíróság elé kerülne, ahol már a véleménynyilvánítás szabadsága körében kellene elbírálni azt. Ha az Alkotmánybíróság a bevándorlók elleni politikai üzenetet elutasító plakátrongálást nem találná az alkotmányosan védett vélemény kinyilvánításának, akkor a végső szót az Emberi Jogok Európai Bírósága mondhatná majd ki, másrészt pedig minden döntéshozó személyes és testületi felelőssége lesz, hogy eljárása során a kormányzati érdeket vagy az alkotmányos jogokat érvényesíti-e.³⁷

A következőkben bemutatásra kerül, hogyan is döntött a bíróság a plakátrongálások tárgyában indult eljárásokban, amely kifejezi, hogy a bíróság alapvetően egyetértett-e a fentiekben ismertetett, alapjogi szempontú véleményekkel. A bíróság felmentette a szabálysértés vádja alól azt a két aktivistát, akik megrongálták, leszaggatták a kormány menekültellenes plakátjait, majd feljelentették magukat. A bíróság az Alaptörvényre és egy korábbi alkotmánybírósági döntésre hivatkozással kimondta, hogy a plakátrongálás lehet a véleménynyilvánítási szabadság része. Az ítélet indokolásából megállapítható azonban, hogy nem minden esetben esik a véleményszabadság alapjogi védelme alá a plakátrongálás, de az a mód, hogy kifejezetten és célzottan politikai üzenetként, tettükért vállalva a felelősséget rongálták meg a plakátokat és a cselekmény nem volt veszélyes a társadalomra, felmentő ítélet meghozatalát eredményezte. Jelen esetben tehát az Alaptörvény IX. cikkében deklarált alapjogukkal éltek az elkövetők, amikor politikai véleményüknek a plakát mondanivalója okán annak részbeni eltávolításával adtak hangot.³⁸

Kiemelést érdemel a TASZ honlapján közzétett tájékoztatója, amely útmutatást nyújt és gyakorlati információkat szolgáltat ahhoz, hogy büntetőjogi szempontból miként minősülhet a plakátrongálás és az milyen jogkövetkezmények alkalmazását eredményezheti. A cselekmény jogi minősítését befolyásoló tényezőket illetően az elkövetési tárgy értékét, az elkövetés módját és az elkövetők számát említi a tájékoztató a következők szerint. Amennyiben a megrongált tárgy értéke az ötvenezer forintot nem haladja meg, a rongálás szabálysértési alakzatáért vonhatják felelősségre az elkövetőt, amennyiben azonban a rongálással okozott kár meghaladja az ötvenezer forintot, a rongálás már bűncselekményként minősül. Megjegyzendő, hogy a

---

³⁷ <http://vs.hu/kozelet/osszes/az-alkotmanybirosagig-vagy-strasbourg-ig-juthat-a-plakatrongalas-ugye-0608> (letöltési ideje: 2017. március 17.)

³⁸ http://kettosmerce.blog.hu/2015/07/17/ha_a_szandek_velemenynyilvanitas_mehet_a_gyulolet-plakat_rongalas_a_birosag_szerint (letöltés ideje: 2017. március 17.)

törvény lehetőséget ad az értékegybefoglalásra, amely azt jelenti, hogy az egyes rongálási cselekményekkel okozott kár értéke összeadódnak, és e számítás eredményeként ötvenezer forintot meghaladó kár esetén szintén rongálás bűncselekménye miatt indulhat büntetőeljárás. Az eddigi információk alapján a plakát értéke nem éri el az ötvenezer forintot, de a hirdetési felület – például a plakát keretének – megrongálása már ötvenezer forintnál nagyobb összegű kárt okoz, amely így szintén bűncselekménynek minősül. Ugyanígy bűncselekmény miatt indulhat az eljárás, ha a kár ugyan nem haladja meg az ötvenezer forintot, de a rongálás falfirka elhelyezésével valósul meg (ebben az esetben falfirkának minősül a festékszóróval, filctollal vagy bármilyen más felületképző anyaggal létrehozott képi, grafikus vagy szöveges felületbevonat, amely nem a vagyontárgy rendeltetésszerű használatához szükséges). A kár értékétől függetlenül bűncselekményként minősül a rongálás, ha azt bünszövetségben követik el, vagyis két vagy több személy bűncselekményeket szervezeten követ vagy ebben megállapodik, és legalább egy bűncselekmény elkövetését megkísérlik, de nem jön létre bünszervezet. A plakátrongálás kapcsán egyéb jogellenes cselekmény is megvalósulhat: a plakát letépését követően keletkező szemét hátrahagyása esetén köztisztasági szabálysértés miatt, a rendőri intézkedésnek való ellenszegülés esetén pedig jogszerű intézkedéssel szembeni engedetlenség szabálysértése miatt indulhat eljárás. A plakátrongálás lehetséges szankcióit illetően a TASZ arra figyelmeztet, hogy a szabálysértést megvalósító plakátrongálás esetén várhatóan pénzbüntetést, illetve elzárást fog kiszabni a hatóság vagy a bíróság. A pénzbírság legalacsonyabb összege ötezer, legmagasabb összege háromezrezer forint. A szabálysértési elzárás legrövidebb tartama egy nap, leghosszabb tartama hatvan nap. Ha a rongálás bűncselekménynek minősül és kisebb kárt okoz, egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.³⁹

8.3. A polgári engedetlenség társadalmi megítélése

A szerző a blogkommentek világának elemzése alapján kísérel meg konzekvenciákat levonni a polgári engedetlenség társadalmi megítélését illetően és ennek eredményeként feltárni, hogy a kommentelők hogyan is viszonyulnak a polgári engedetlenséghez és az annak kapcsán megvalósuló egyéb cselekményekhez. Az alábbiakban a polgári engedetlenség témájában közzétett internetes cikkek és e portálok által a Facebook-on megosztott bejegyzések alatt

---

³⁹ <https://tasz.hu/magunkrol/tanacsok-plakatrongaloknak> (letöltés ideje: 2017. március 17.)

megjelent kommentek tartalma kerül röviden ismertetésre és összegzésre. Előre bocsátja a szerző, hogy a kommentek tárgyában történő vizsgálódás a teljesség igénye nélkül valósult meg, a vizsgált weboldalak és Facebook profilok kiválasztása a keresőprogram által megvalósított irányított böngészés segítségével történt, így az alábbi elemzés nem tekinthető reprezentatívnak. Megjegyzi a szerző, hogy a kommentvilág bemutatása során saját személyes véleményének kinyilvánítását mellőzni fogja, mivel a dolgozat e fejezetének nem célja a személyes állásfoglalás.

A TASZ fentiek során ismertetett, a plakátrongálás témájában közzétett tájékoztatása kapcsán alapvetően két táborra oszlik a kommentelő közönség. Egyik oldalról a plakátok kihelyezése mögött húzódó kormányzati szándékot támadják azt állítva, hogy azok kifejezetten a migránsokkal szembeni gyűlölet keltését és az általános felháborodás kiváltását célozzák, mivel azok kizárólag magyar nyelven kerültek kihelyezésre, így címzettje kizárólag a magyar lakosság lehet. Ezzel ellentétes vélemények mereven elutasítják a bevándorlók Magyarországra érkezésének gondolatát is, amely vélemény több ízben meglehetősen erőszakos és agresszív, néhol vulgáris formában kerül közlésre. Megjegyzést érdemel, hogy gyakori jelenség az ún. kommentháború jelensége is, miszerint nem önálló kommentek formájában, hanem egymás hozzászólásaira reflektálva közlik véleményüket a hozzászólók, amely – olykor a személyeskedést sem nélkülözve - éles vitákhoz vezet, amely a plakátrongálás és a migráció kérdésének szenzitivitásáról tanúskodik. Említést érdemlő hozzászólás, amely a plakátrongálás kérdésének vizsgálatát onnan kezdi, hogy egyáltalán jogszerű volt-e azok kihelyezése, és azt állítja, hogy a plakátok kihelyezésével maga az állam valósította meg a gyűlöletre uszítás bűncselekményét.

A Mandiner weboldalán számos cikk jelent meg a plakátrongálással témájában, amelyekhez természetesen többszáz komment érkezett. A két leghangsúlyosabb érv a kommentelők részéről egyrészt finansziális jellegű volt, amelyben azt kifogásolták, hogy az állam – a migrációs kérdés megoldásának rovására – aránytalanul nagy összegeket áldoz a gyűlöletkampány finanszírozására, míg a bevándorlás okozta probléma kezeletlenül marad. Az előbbiekkal összefüggő másik érv a bevándorláskrizis, mint probléma kezelésének hatékonyságát támadja, és azt állítja, hogy az állam – ellentétben más országokkal - nem képes indulatok nélküli, adekvát választ adni a migránshelyzetre.

A Népszava Facebook oldalán a plakátrongálás a migránskérdés vonatkozásában írt kommentek döntő részének célpontjai a Fidesz politikája és Orbán Viktor fellépései. A hozzászólók jelentős hányada szintén elítéli a plakátkampányt, egyes vélemények szerint a Fidesz a kihelyezett plakátokkal egyenesen kényszeríti az állampolgárokat a bűncselekmények elkövetésére és a polgári engedetlenségre. Több kommentelő úgy véli, hogy a bevándorlási kérdés és a plakátkampány lényegében a kormánypárt korrupt cselekedeteiről való figyelemelterelést szolgálja.

A vizsgált weboldalak és Facebook oldalak adatai alapján megállapítható, hogy a kommentek sokkal inkább a polgári engedetlenséget kiváltó eseményeket és politikai cselekedeteket méltatják, a polgári engedetlenség jelensége és az abban való részvétel minimális szerepet kap. Az előbbiekről tanúskodnak, hogy a civil társadalomban kevésbé hangsúlyos a polgári engedetlenség és annak értékelése, amely arra enged következtetni, hogy a társadalom internethasználatban aktív tagjai – összességében véve - aligha tekinthetők tájékozottnak a polgári engedetlenségi mozgalmakat illetően.

Érdekes, hogy a világ egyik legjobb egyetemének számító MIT globális engedetlenségi versenyt hirdet, amelynek keretében a MIT 250 ezer dolláros díjazást kínál azok számára, akik személyes kockázatot is vállalva harcolnak a társadalom egészét vagy javát szolgáló pozitív változásokért. A pályázat kiírása azt igazolja, hogy a tudományos közösség üdvözli az engedetlenkedőket és támogatást ígér azoknak a hazafiaknak, akik a kilátásba helyezett szankciók ellenére is készek szembeszállni a jogi szabályozás igazságtalanságaival.⁴⁰

---

⁴⁰ <https://444.hu/2017/03/09/globalis-engedetlensegi-versenyt-hirdetett-a-vilag-egyik-legjobb-egyete>
(letöltés ideje: 2017. március 24.)

9. Záró gondolatok

A dolgozatban bemutatásra került szakirodalom, politikai vélemények, jogszabályok és az aktuálpolitika releváns eseményeit feldolgozva a szerző a személyes véleményét is magában foglaló következtetések levonására tesz kísérletet, amelyek a politikai és a jogász nézőpont szintézisével kerülnek megfogalmazásra. A dolgozat bevezető gondolatai között írt hipotézis szerint a polgári engedetlenség a politikai közösség igazságérzetén alapuló, abból merítkező politikai erény.

A szerző megítélése szerint - ahogyan a polgári engedetlenség jelensége -, maga a hipotézis sem értelmezhető semlegesen. Abban a kérdésben, hogy a polgári engedetlenség erénynek tekinthető-e, mindenek előtt azt szükséges megállapítani, hogy az erény és az erényesség minden esetben a moralitás függvénye, így a hipotézist sem megerősíteni, sem cáfolni nem lehetséges teljes bizonyossággal. Léteznek ugyan viszonylagos állandóságot mutató erkölcsi normák és morális elvek, azonban a politikai természetű kérdések rendszerint nélkülözik az erkölcsi helyesség, illetve elvetendőség univerzalitását. Az erényhez hasonlóan a közösség kollektív igazságérzete sem kategorikus fogalom, hiszen a politikai közösség, mint egyének összessége feltételezi annak morális jellegű diverzitását.

A szerző véleménye szerint a polgári engedetlenség a fentiek okán meglehetősen egyedi jelenség, hiszen lehetetlen azt a politikai és társadalmi viszonyokra tekintet nélkül értelmezni. Mindazonáltal, amennyiben eltekintünk a határhelyzetektől és megkíséreljük általánosságban szemlélni e jelenséget, el kell ismernünk, hogy a kollektív igazságérzet létezése tagadhatatlan, hiszen már a politikai filozófia kezdeteitől szerepet kap az ellenállási jog elméleti megalapozása, amely – elnevezésétől függetlenül - a közösség kollektív érzületére hivatkozik. A szerző megítélése szerint úgy az ellenállási jog, mint a polgári engedetlenség egyaránt igazolhatók, amely előkérdése a polgári engedetlenség morális megítélésének.

A hipotézist illetően a szerző úgy véli, hogy a polgári engedetlenség erényes mivoltát maga a moralitás létezése támasztja alá. Ahogyan az a bevezető gondolatokban is megfogalmazásra került, a polgári engedetlenség a közösség igazságérzetéből merítkezik, amely már önmagában feltételezi a politikai közösség tagjaiban meglévő politikai erényt. A szerző megítélése szerint a kétségek forrása minden esetben az, hogy a moralitás és az engedetlenség összefüggései adott

helyen és adott időben értelmezendők, így korántsem adható egységes válasz a polgári engedetlenséget kiváltó igazságtalanságokat és azok mértékét illetően. Mindemellett tagadhatatlan, hogy léteznek olyan határhelyzetek, amelyek mérlegelést igényelnek a közösség részéről, hogy a szolidaritás, avagy az ellenállás gyakorlása minősül-e adekvát válasznak. A polgári engedetlenségi mozgalmak tanulmányozása egyúttal a politikatudományok immanens részeként kezelendő, és ahelyett, hogy a tudósközösség támogató vagy elutasító módon lépne fel az engedetlenséggel kapcsolatban, célszerűbb lenne, ha arra a politikai és társadalmi fejlődés eszközeként, a társadalomtudományok progresszióját generáló szervező erőként tekintenének.

A dolgozat azt bizonyítandó, hogy a moralitásra való hivatkozás nem kizárólag a politikatudomány sajátja, jogi kitekintéssel zárul. A jogtudományt gyakran éri az a vád, hogy az nem más, mint a jogszabályok pusztá alkalmazása, szemet hunyva afelett, hogy a jogtudomány maga is társadalomtudomány. Az előbbiekkal szemben a jogértelmezés eszköztárában olyan logikai maximák is helyet kapnak, amelyek nem nélkülözik a morális alapot. Alapvető interpretációs elvnek minősül, hogy a jogszabály – egyes részletei helyett - minden esetben a maga egészében értelmezendő, amely a jognak az igazságosság érvényre juttatásához fűződő célját demonstrálja: *ius est ars boni et aequi*, azaz a jog a jó és a méltányos művészete. Szintén a jogértelmezést meghatározó elv, miszerint a legteljesebb mértékben érvényre juttatott jog vezet a legnagyobb mértékű igazságtalansághoz, vagyis *summum ius summa iniuria*. Mind a jó és a méltányosság, mind az igazságosság és igazságtalanság olyan kategóriák, amelyeket a moralitás táplál. Az a jogi tétel, amely szerint a törvény betűje mellett a törvény szelleme is meghatározó tényező, szintén igazolja, hogy a moralitás nem más, mint egyfajta mögöttes és a társadalomtudományok egészét átható olyan szféra, amely változó módon ugyan, de a közösség igazságérzetébe, illetve kollektív lelkiismeretébe ágyazódva örökös a jogszerűség követelményének érvényesülése és a mindenkori politika felett.

10. Abstract

The aim of the thesis is to evoke the questions of facts and questions of practical considerations of the civil disobedience. The thesis involves seven chapters that include theoretical regards, practical questions and occurrences of current politics focusing on the civil disobedience. As the author is a lawyer, the thesis involves several legal regards and analyzes the civil disobedience regarding the constitutional law, civil law, criminal law and labor law. The thesis attempts to reveal the deficiency of the legal regulation of civil disobedience as well.

The first part of the study is focusing on the theoretical principles of civil disobedience and presents the theories of Henry David Thoreau, John Rawls and Jürgen Habermas. The thesis specializes the definitions of civil disobedience of the named authors and attempts to define the own remarks of the author including legal and political viewpoints. The thesis points out the manifesting of civil disobedience in today's societies and stresses the need for reevaluation regarding moral reasons justifying the civil disobedience. The civil disobedience is a substantial element of modern democracies as a kind of way of social disagreement.

The civil disobedience raises many questions regarding the nature of political obligations owed by a citizen to the state and the connection between the civil disobedience and the limits of political obligations. As the civil disobedience involves breaking the law its justification seems to be neuralgic that causes several different judgements.

The author includes both the legislation in connection with the civil disobedience and the relevant elements of political actions. The thesis tries to stress the significant differences between the natural law and the positive law which have paramount importance in the public opinion, the related legal regulation and the application of law. The assumption of the thesis is the civil disobedience counts as a virtuous political action against the significantly unjust regulation or activity of the government. It seems to be a special contrary between the legal compliance and the moral regards because the civil disobedience involves breaking the law. In spite of illegality the civil disobedience can count as a patriotic action because morality and human rights take precedence over the legal regulation that can be even unfair.

The author makes her own final remarks about the civil disobedience that involves legal and political regards as well. As the civil disobedience, the assumption cannot be interpreted without the certain legal, political, economic and social conditions. The virtuous nature of civil disobedience always depends on the certain moral conditions that cannot be permanent. The author stresses that the existence of morality proves the purity of civil disobedience manifested as political actions. Politics are not the only social science referring to the morality because the legal science embraces the moral regards as well, especially in the interpretation of laws. The morality counts as an underlying sphere in the sense of justice of the political community that supervises legality and politics.

11. Irodalomjegyzék

1. Henry David Thoreau: A polgári engedtlenség iránti kötelezettségről (Európa Kiadó, Budapest, 1990) 34. o., 42. o.
2. John Rawls: Az igazságosság elmélete (Osiris kiadó, Budapest, 1997) 145-146. o.
3. Thomas Scanlon: What we owe to Each Other (Harvard University Press, Cambridge, 1998) 153. o.
4. Magyarország Alaptörvénye (Magyar Közlöny, 2011. április 25.)

12. Elektronikus források jegyzéke

1. Málik Zoltán József: Dilemmák a lojalitással

<http://jesz.ajk.elte.hu/malik56.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 6.)

2. Tóth J. Zoltán: John Rawls igazságosság elmélete

<http://jesz.ajk.elte.hu/tothj212.html> (letöltés ideje: 2017. február 9.)

3. Szabó Andrea: A politikai tiltakozás elmélete

<http://dfk-online.sze.hu/images/JÁP/2010/2/Szabó.pdf> (letöltés ideje: 2017. február 10.)

4. Földesi Tamás: A polgári engedetlenség – az emberi jogok „mostohatestvére” (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 143-156. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

5. The interpretation of political action: The case of civil disobedience (A Lawton) 135. o.

<file:///C:/Users/K%C3%B6zjegyz%C5%91/Downloads/U007790.pdf>

(letöltés ideje: 2017. március 22.)

6. Huoranszki Ferenc: Politikai kötelezettség és polgári engedetlenség (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 36-43. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

7. Krokovay Zsolt: A polgári engedetlenség erénye (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 15-25. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

8. Bence György: Polgári engedetlenség középhullámon (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 9-14. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

9. Kukorelli István: A jogállamon innen és túl (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 173-175. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

10. Halmai Gábor: Engedetlenség – morál – jog (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 136-139. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

11. Szabó Máté: Polgári engedetlenség és civil kultúra, Az ombudsmani intézmény és az „emberi jogok kelet-európai forradalmának” szellemisége 10-15. o.

http://www.civilszemle.hu/downloads/cikkek/2009/20szam_2009_3_Szabo_7-20.pdf

(letöltés ideje: 2017. március 6.)

12. Györgyi Kálmán: Dogmatikai megfontolások a polgári engedetlenség büntetőjogi megítéléséről (A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban, a Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-i konferenciájának előadása és vitája; T-Twins Kiadói és Topográfiai Kft. Budapest 1991) 131-135. o.

<http://mek.oszk.hu/11400/11426/11426.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 7.)

13. Carl Cohen: Civil disobedience and the law 4-6. o.

<http://www.carl-cohen.org/docs/Civil%20Disobedience%20and%20the%20Law.pdf>

(letöltés ideje: 2017. március 21.)

14. Jelena Ozegovic: Vallási motívum a polgári engedetlenség alapjaként
[http://www.southeast-europe.org/pdf/08/DKE_08_M_PF_Ozegovic-Jelena Bokfi-Emese_ZF.pdf](http://www.southeast-europe.org/pdf/08/DKE_08_M_PF_Ozegovic-Jelena_Bokfi-Emese_ZF.pdf) (letöltés ideje: 2017. március 16.)
15. <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/mit-tehetunk-a-jogallamert-83991>
(letöltés ideje: 2017. február 10.)
16. <http://cw.routledge.com/textbooks/alevelphilosophy/data/AS/WhyShouldIBeGoverned/Justificyngcivildisobedience.pdf> (letöltés ideje: 2017. március 21.)
17. <http://mno.hu/velemeney/a-polgari-engedetlenseg-es-az-erkolcs-szava-462940>
(letöltés ideje: 2017. február 12.)
18. http://kettosmerce.blog.hu/2016/03/28/eljen_a_polgari_engedetlenseg_eljen_a_sztrajk
(letöltés ideje: 2017. március 9.)
19. <https://szakszervezetek.hu/hirek/5008-sztrajk-vagy-polgari-engedetlenseg>
(letöltés ideje: 2017. március 10.)
20. <https://tasz.hu/tanszabadsag-program/tajekoztato-ckp-2016-marcius-30-ai-polgari-engedetlensegi-akciojaban-resztvevo> (letöltés ideje: 2017. március 11.)
21. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-legfobb-ugyesz-meghatározasai> (letöltés ideje: 2017. március 14.)
22. http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=10428:polgari-engedetlenseg&catid=797:erdekervenyesitesi-es-vedelmi-abc-lexikon&Itemid=696
(letöltés ideje: 2017. március 14.)
23. http://tarski.blog.hu/2016/08/20/radbruch-formula_hatara
(letöltés ideje: 2017. március 15.)
24. http://index.hu/belfold/2015/06/08/tasz_esak_a_plakatot_a_keretet_ne/
(letöltés ideje: 2017. március 17.)

25. <http://vs.hu/kozelet/osszes/az-alkotmanybirosagig-vagy-strasbourg-ig-juthat-a-plakatrongalas-ugye-0608> (letöltés ideje: 2017. március 17.)

26. http://kettosmerce.blog.hu/2015/07/17/ha_a_szandek_velemenynyilvanitas_mehet_a_gyulolet-plakat_rongalas_a_birosag_szerint (letöltés ideje: 2017. március 17.)

27. <https://tasz.hu/magunkrol/tanacsok-plakatrongaloknak> (letöltés ideje: 2017. március 17.)

28. <https://444.hu/2017/03/09/globalis-engedetlensegi-versenyt-hirdetett-a-vilag-egyik-legjobb-egyeteme> (letöltés ideje: 2017. március 24.)